

บทที่ ๔

วิเคราะห์แนวคิดเรื่องผู้ปกครองแบบธรรมราชาในพุทธปรัชญาเถรวาท

จากการศึกษาแนวคิดผู้ปกครองแบบธรรมราชาในพุทธปรัชญาในบทที่ผ่านมา ทำให้ทราบแนวคิดผู้ปกครองแบบธรรมราชาทั้งด้านคุณลักษณะของธรรมราชา หลักการ วิธีการ และเป้าหมายของการปกครอง ในบทนี้จะได้อธิบาย วิพากษ์แนวคิดผู้ปกครองแบบธรรมราชาในประเด็นต่างๆ โดยจะศึกษาวิเคราะห์ประเด็น หรือแนวคิดที่ตรงกันกับปรัชญาฮินดูและแนวคิดที่แตกต่างจากปรัชญาฮินดู ซึ่งจะอธิบายในแต่ละประเด็นที่เกี่ยวข้องต่อไป

๔.๑ ปัญหาทางการเมืองและกำเนิดผู้ปกครองแบบธรรมราชา

แนวคิดเรื่องผู้ปกครองแบบธรรมราชาในพุทธปรัชญา เป็นแนวคิดทางการเมืองที่มีวิวัฒนาการมาจากปรัชญาการเมืองฮินดู โดยเฉพาะ คำว่า ธรรมราชา พระเจ้าจักรพรรดิ ราชา กษัตริย์ เป็นคำบัญญัติหรือเป็นภาษาที่ใช้เรียกสถานะ ตำแหน่งของผู้ปกครองในยุคนั้น หลังจากที่พระพุทธศาสนาได้เกิดขึ้นในท่ามกลางสังคมฮินดูก็ยังใช้คำเหล่านี้เรียกตำแหน่งผู้ปกครอง เพียงแต่พระพุทธศาสนาได้เสนอแนวคิด เนื้อหา หลักการ วิธีปฏิบัติบางประเด็นให้มีความแตกต่างจากปรัชญาฮินดู ซึ่งจะได้วิเคราะห์ วิพากษ์ความแตกต่างระหว่างแนวคิดผู้ปกครองแบบธรรมราชาในฮินดูและธรรมราชาในพุทธปรัชญาต่อไป

ก่อนที่จะศึกษาวิเคราะห์เชื่อมโยงแนวคิดผู้ปกครองแบบธรรมราชา ระหว่างพุทธปรัชญากับฮินดู ผู้เขียนจะได้วิเคราะห์ข้อถกเถียงหรือปัญหาปรัชญาการเมืองที่ปรากฏในพุทธปรัชญาก่อน ทั้งนี้เพื่อจะได้เข้าใจปัญหาการเมืองที่นำไปสู่กำเนิดแนวคิดธรรมราชาแบบพุทธปรัชญาได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น

จากการศึกษาแนวคิดเรื่องธรรมราชาเฉพาะในพุทธปรัชญาที่พบว่า เป็นแนวคิดที่มีระบบปรัชญาการเมืองปรากฏอยู่ในหลายพระสูตร กล่าวคือ แนวคิดเรื่องธรรมราชาในพุทธปรัชญานั้น เป็นแนวคิดที่เกิดขึ้นท่ามกลางวิวัฒนาการของสังคมการเมือง จากยุคสมัยการปกครองที่ดีไปสู่ยุคการปกครองที่ไม่ดี หรือจากยุคสมัยการปกครองที่ไม่ดีไปสู่ยุคการปกครองที่ดีสลับวาระกันไปตามสภาวะแวดล้อมทางสังคม ซึ่งขึ้นอยู่กับศักยภาพและความสามารถของผู้ปกครอง การเมืองการปกครองทุกสมัยจะอยู่ภายใต้กฎแห่งความจริงของสรรพสิ่ง คือ มีความไม่เที่ยงเปลี่ยนแปลง (อนิจจลักษณะ) ไม่อยู่ในสภาพเดิม(ทุกขลักษณะ) และความไม่ใช่ตัวตน (อนัตตลักษณะ) บางยุคระบบการเมืองการปกครองก็ประกอบด้วยธรรม บางยุคก็ไม่ประกอบด้วยธรรมจะสลับกันไปตามเหตุปัจจัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ สมัยใดผู้ปกครองกับผู้ใต้ปกครองร่วมใจกันเป็นอยู่ด้วยธรรมในสังคม ก็เป็นสังคมการเมือง

ที่ดีงาม มีความสงบสุข สมัยใดชาดธรรมในการอยู่ร่วมกันก็เป็นยุคที่เสื่อม ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่แตกต่างกันและสลับกันเกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย

ข้อถกเถียงหรือปัญหาทางการเมืองนำไปสู่แนวคิดผู้ปกครองแบบธรรมราชา ได้ปรากฏอย่างชัดเจนในจกัถติสูตร กล่าวคือ เป็นเรื่องที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงตัวอย่างผู้ปกครองสองประเภท คือ ผู้ปกครองที่บริหารบ้านเมืองแล้วเกิดความเจริญรุ่งเรือง ปกครองโดยยึดมั่นในหลักความดีงามหรือธรรมาธิปไตยเป็นแนวทางในการปกครอง และผู้ปกครองที่บริหารบ้านเมืองแล้วมีแต่ความเสื่อมลง ปกครองบ้านเมืองตามอารมณ์ ความคิดส่วนตัวหรืออัตตาธิปไตยเป็นแนวทางในการปกครอง ดังนั้น ความเจริญหรือเสื่อมของสังคมการเมืองมีจุดเริ่มต้นจากผู้ปกครองเป็นสำคัญ

หากพิจารณาถึงสภาพปัญหาในสังคมการเมืองในพุทธปรัชญา ที่กล่าวไว้ในจกัถติสูตรว่า ผู้ปกครองหรือพระราชาองค์ที่ ๘ ยังไม่มีสถานะเป็นพระเจ้าจักรพรรดิหรือธรรมราชา เมื่อได้รับอำนาจการปกครองแล้ว ก็ไม่ได้ดำเนินนโยบายทางการเมือง คือ หลักจักรวรรดิวัตรที่มีอยู่แล้ว ละราชธรรมที่เป็นราชประเพณีแนวคิดการปกครองที่ดีดั้งเดิม ไข่มติของตนปกครองประเทศ แม้จะมีผู้รู้หรือบัณฑิต รวมทั้งประชาชนเข้าไปมีส่วนร่วมให้คำแนะนำ แต่ก็กลับปฏิเสธข้อคิดความเห็นของประชาชนเหล่านั้น จึงทำให้ขาดบรรทัดฐานในการปกครอง และเกิดปัญหาทางการเมืองขึ้น จุดเริ่มต้นของปัญหา คือ ผู้ปกครองมีความโลภ มีความตระหนี่ ไม่ดำเนินตามหลักคุณธรรมของผู้ปกครองในจักรวรรดิวัตรเป็นปัญหาคุณธรรมของผู้ปกครอง หากพิจารณาการปกครองในยุคที่พระราชามีหน้าที่ดูแลครอบครองสมบัติส่วนกลางและงบประมาณของแผ่นดิน ด้วยอำนาจความอยากความโลภไร้ขีดจำกัดจึงทำให้พระราชาหวงแหนยึดครองทรัพย์เหล่านั้น ไม่เสียสละแบ่งปันทรัพย์ให้แก่คนยากจน เพื่อเป็นทรัพย์เลี้ยงชีวิตและเป็นต้นทุนในการดำรงชีวิต ความยากจนขยายเพิ่มมากขึ้นจึงนำไปสู่ปัญหาอาชญากรรมต่างๆ เพราะขาดหลักจริยศาสตร์สังคมในการควบคุมพฤติกรรมและพระราชาผู้ปกครองก็ใช้มาตรการรุนแรงในการจัดการปัญหาสังคม เช่น การลงโทษผู้กระทำความผิดด้วยการประหารชีวิต

สาเหตุการเกิดปัญหาการเมืองดังกล่าวมา มีจุดเริ่มต้นมาจากจิตใจของมนุษย์ที่มีตัณหา กล่าว คือ ตัณหาเป็นเครื่องสนับสนุนให้เกิดการแสวงหาวัตถุหรือสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ เมื่อความอยากไร้ขีดจำกัดจึงนำไปสู่ปัญหาทางศีลธรรมในการอยู่ร่วมกัน คือ เมื่อแสวงหามาได้มากแล้ว ก็เกิดความโลภมากขึ้นและมีความตระหนี่ไม่แบ่งปันแก่ผู้อื่น จึงหาวิธีครอบครองป้องกัน รักษา สร้างระบบอาวุธขึ้นมาควบคุม เพื่อมิให้ผู้อื่นเข้ามาแย่งชิง “การควบคุมตัณหาหรือกำกับความอยากให้อยู่ในกรอบความดี จึงต้องอาศัยหลักนิติธรรมหรือกรอบของศีลธรรมเข้ามาควบคุม”^๑ ตัณหาเป็นลูกศร

^๑ พระอาจารย์อารยวังโส, พุทธเศรษฐ...ใน..ธรรมศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท อมรินทร์ พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๕), หน้า ๑๓๑-๑๓๒.

เสียบแทงใจให้ดินร่นทะยานอยากในรูป เสียง กลิ่นรส การสัมผัสที่ดี ความอยากเป็นนั่นเป็นนี่ และอยากจะพ้นไปจากสิ่งที่ตนไม่ต้องการหรือไม่พอใจ^๒ ปัญหาทางการเมืองในทัศนะพุทธปรัชญาจึงเกิดจากตัณหา ความโลภ ความตระหนี่ เมื่อผู้ปกครองควบคุมสภาวะเหล่านี้ไม่ได้ก็จะเกิดปัญหาทางการเมืองขึ้น แม้ในสังคมการเมืองยุคปัจจุบันก็มีสาเหตุมาจากการขาดคุณธรรมจริยธรรมในการปกครองตนเองทั้งชนชั้นปกครองและประชาชน และแม้จะมีโครงสร้างระบอบการปกครองที่วางกฎเกณฑ์ไว้ดี เมื่อผู้ปกครองขาดคุณธรรมและขาดภาวะผู้นำในการบริหารบ้านเมือง เมื่อได้ครองอำนาจแล้ว ก็จะสามารถแก้ไขระบบที่เป็นธรรมหรือเอื้อประโยชน์ต่อมหาชนให้เป็นระบบที่สนองความอยากของตนได้ และจะนำไปสู่ปัญหาในสังคมการเมือง หรือประชาชนในรัฐเกิดความลำบากและก่อปัญหาจริยธรรมขึ้นในสังคมจนเกิดความขัดแย้งในการอยู่ร่วมกัน

สำหรับการบริหารบ้านเมืองของธรรมราชา ก็จะแตกต่างจากผู้ปกครองที่ไม่มีคุณธรรมและสร้างปัญหาการเมืองดังกล่าวมา กล่าวคือ ธรรมราชาจะปกครองบ้านเมืองโดยธรรม มีเจตนาดีมุ่งผลลัพธ์ที่ดีให้เกิดขึ้นในรัฐ ดังทัศนะทางการเมืองของท่านพุทธทาสภิกขุว่า “การเมือง คือ ระบบการจัดการเพื่อประโยชน์สุขของผู้อยู่ร่วมกัน” เพื่อคนจำนวนมาก อยู่ร่วมกันโดยปราศจากปัญหา โดยไม่ต้องใช้อำนาจ ถ้าผิดจากนั้นก็เป็นการเมืองสกปรก การเมือง จึงคือ ธรรม เพราะเป็นหน้าที่โดยธรรม และได้รับผลที่เป็นธรรม^๓ เป็นการจัดการมนุษย์ให้เป็นมนุษย์กันอย่างถูกต้อง^๔

แนวคิดธรรมราชาในพุทธปรัชญา จึงเป็นแนวคิดที่เกิดขึ้นเพื่อแก้ปัญหการเมืองในยุคนี้ หรือหากพิจารณาจากสาเหตุที่ทำให้เกิดปัญหการเมืองทุกระบบในปัจจุบัน ก็ไม่แตกต่างจากปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมการเมืองในพุทธปรัชญา คือ ผู้ปกครองมีความโลภ ไม่ดำรงตนอยู่ในคุณธรรม ไม่สร้างคุณธรรมให้เกิดขึ้นในตน แม้มีความรู้ด้านคุณธรรมแต่ก็ไม่ปฏิบัติ จึงไม่สามารถที่จะต้านทานกำจัดอำนาจของอธรรมได้ จึงปกครองประชาชนโดยไม่ชอบธรรม ผลลัพธ์ก็คือเกิดปัญหาทางการเมือง ส่วนวิธีการแบบธรรมราชาก็คือผู้ปกครองมีความรู้ด้านคุณธรรมด้วยและปฏิบัติตามด้วย เรียกว่า มีวิชา และจรรยา ได้แก่ มีความรู้ดีด้วยและประพฤติดีด้วย เป็นคนเก่งด้วย เป็นคนดีด้วย ปกครองบ้านเมืองด้วยความรู้และความเป็นธรรม จึงทำให้แก้ปัญหการเมืองได้ ความเป็นผู้มีความรู้และความประพฤติที่ดีด้วย เป็นคุณลักษณะที่ประเสริฐของมนุษย์ ดังพระพุทธองค์ทรงยืนยันคำกล่าวของสนั่น

^๒ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก(เจริญ สุวฑฺฒโน), **พระพุทธศาสนา กับปัญหาทางอภิปรัชญา**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๑๒

^๓ พุทธทาส ภิกขุ, **การเมืองคืออะไร หนทางรอดของมนุษย์ คือ ธรรมมีสังคมนิยมและพุทธทาสลัทธิ** **ข้อคิดทางการเมือง**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท แพลน โมทิฟ จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๑๓๙.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๑.

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๓.

กุมารพรหมที่ว่า “ในหมู่ชนที่ถือตระกูลเป็นใหญ่ กษัตริย์จัดว่าเป็นผู้ประเสริฐสุด ส่วนท่านผู้เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรรยาจัดว่าประเสริฐที่สุดในหมู่เทวดาและมนุษย์”^๖

๔.๒ คุณลักษณะของผู้ปกครองแบบธรรมราชา

แนวคิดคุณลักษณะของผู้ปกครองแบบธรรมราชาในพุทธปรัชญา เป็นแนวคิดที่เกิดขึ้นเพื่อโต้แย้งแนวคิดธรรมราชาในปรัชญาฮินดู ในหัวข้อนี้มีประเด็นศึกษาดังนี้ ๑) สถานภาพและวาระ และ ๒) อำนาจและหน้าที่ของธรรมราชา ซึ่งจะได้วิเคราะห์ภาพลักษณ์ประเด็นต่างๆ ดังต่อไปนี้

ปรัชญาการเมืองฮินดูเสนอแนวคิดระบบวรรณะว่า เป็นโครงสร้างสำคัญในระบบการเมือง เนื่องจากการวางระบบด้านบทบาทหน้าที่ทางสังคมของทุกคนทุกวรรณะไว้อย่างชัดเจน แต่คนกลับบิดพลิ้วต่อหลักการของฮินดูไม่ได้ยึดมั่นในหลักความเชื่อดังกล่าว จึงเกิดปัญหาระหว่างวรรณะ และปัญหาสังคมการเมือง จะเห็นได้ว่า ในปัจจุบันความเชื่อเรื่องวรรณะเพิ่มมากยิ่งขึ้น แต่ละวรรณะกลับแบ่งแยกวรรณะย่อยออกไปอีก นับเป็นร้อยๆ วรรณะ^๗ และความเชื่อเรื่องวรรณะนี้ไม่สามารถลบให้หมดสิ้นไปจากโลกนี้ได้ ...แม้จะมีการออกกฎหมายไม่ให้เลือกปฏิบัติต่อกันในระบบวรรณะมานานกว่า ๕๐ ปี ยังมีการเลือกปฏิบัติต่อกันมาเช่นเดิม โดยเฉพาะการปฏิบัติไม่ดีต่อวรรณะจัณฑาลจึงเป็นการละเมิดสิทธิมนุษยชนของกันและกัน^๘ นอกจากนั้น คนวรรณะสูงถูกเหยียดหยามคนวรรณะต่ำอย่างรุนแรงและปิดกั้นสิทธิทางสังคมและศาสนา นำไปสู่ความไม่กลมเกลียวไร้เอกภาพ ไม่มีความสามัคคี เกิดภาวะขัดแย้งในสังคม วรรณะกษัตริย์มีหน้าที่รบ ปกป้องประเทศ ส่วนวรรณะอื่นคิดว่ามิใช่หน้าที่ จึงทำให้สังคมการเมืองขาดเสถียรภาพ^๙

ในด้านการเมืองการปกครอง วรรณะกษัตริย์แม้จะเป็นวรรณะสูงรองจากวรรณะพราหมณ์ หากมองเชิงอำนาจ จะเป็นวรรณะสูงมากกว่าวรรณะอื่น เพราะมีอำนาจปกครองแผ่นดินอย่างแท้จริง ส่วนพราหมณ์อาศัยอำนาจจากชนบประเพณีเท่านั้น ดูแลให้คำปรึกษาด้านพิธีกรรม^{๑๐} แต่บางครั้งดูเหมือนพราหมณ์จะต้องยิ่งใหญ่กว่ากษัตริย์ ดังบทบัญญัติในมนูธรรมศาสตร์ว่า “ขอพระองค์ (กษัตริย์ผู้ปกครอง) หลังจากทรงตื่นจากบรรทม แต่เช้าตรู่แล้วทรงบูชาพราหมณ์ผู้ทรงไตรวิद्याและทรงความรู้

^๖ ที.สี. (ไทย) ๙/๒๗๗/๙๙.

^๗ ดูรายละเอียดใน พระมหาจรรยา สุทธิญาณ, พุทธวิถี, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๘), หน้า ๒๒.

^๘ ดูรายละเอียดใน พระมหาอ้าย ชีรปญโญ, ปริศนาการตะ อินเดียทำไม? ทำไมอินเดีย ?, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท พิมพ์ดี จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๓๐-๓๕.

^๙ พระมหาณรงค์ กนต์สีโล (อุ้นคำ), จุดเด่นของพระพุทธศาสนา, (เชียงใหม่ : บริษัท ทรีโอ แอดเวอร์ไทซิง แอนด์ มีเดีย จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๑๖.

^{๑๐} พระมหาจรรยา สุทธิญาณ, พุทธวิถี, หน้า ๒๑.

(ในการเมือง) และทรงปฏิบัติตามคำแนะนำ”^{๑๑} พราหมณ์และกษัตริย์เป็นวรรณะที่อาศัยซึ่งกันและกันดังข้อความว่า“วรรณะกษัตริย์จะรุ่งเรืองไม่ได้หากไม่มีวรรณะพราหมณ์ ส่วนวรรณะพราหมณ์ ก็จะมีมั่นคงได้อย่างไร ถ้าไม่มีวรรณะกษัตริย์...”^{๑๒}

จากการศึกษาปรัชญาฮินดู พบว่า ผู้ปกครองมีสถานะต่างๆ คือ ราชา มหาราชา และพระเจ้าจักรพรรดิ สถานะของพระเจ้าจักรพรรดิถือว่าเป็นผู้ปกครองในอุดมคติที่ดีที่สุดมีสถานะสูงสุดในฐานะการเป็นผู้ปกครอง เป็นที่พึงที่ปรารถนาของการเป็นผู้ปกครอง เนื่องจากเป็นผู้มีอำนาจกว้างขวางและครอบครองอาณาจักรได้มากที่สุด

ความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิมีองค์ประกอบที่สำคัญ ๓ ประการ คือ ๑) เป็นบุคคลสังกัดวรรณะกษัตริย์ ๒) มีธรรมะหรือหน้าที่ หมายถึง มีหน้าที่เป็นนักปกครอง เป็นนักรบ และ ๓) มีอำนาจสูงสุดทางการปกครอง หมายถึง เป็นตัวแทนของเทพเจ้าใช้อำนาจตามกฎหมายเทวสิทธิ์ มีหน้าที่บริหารบ้านเมือง ตามกฎกติกา ธรรมะหรือหน้าที่ตามที่เทพเจ้ามอบไว้ให้

เมื่อพิจารณาจากองค์ประกอบเหล่านี้ พระเจ้าจักรพรรดิที่เป็นธรรมราชา ก็คือ พระราชาผู้ทรงธรรมหรือทำตามธรรมะหรือหน้าที่ตามที่พระพรหมกำหนดไว้ เป็นธรรมราชาตามคำสั่งของเทพเจ้า ทำหน้าที่แทนเทพเจ้า เรียกว่า จักรพรรดิแบบเทวราชา ซึ่งเป็นเทพเจ้าในร่างผู้ปกครอง มีอำนาจยิ่งใหญ่ในการควบคุม จัดการเหตุการณ์ให้อยู่ในความสงบ และขยายพระราชอาณาเขตได้อย่างกว้างขวาง และบทบาทหน้าที่อันสำคัญของกษัตริย์อีกอย่างหนึ่ง คือ ความสามารถในการรบ มียุทธวิธีในการสงคราม ขยายอาณาเขตและปกป้องประเทศ เห็นได้จากการทำพิธีอัสวเมธ คือ การปล่อยม้าไปตามเมืองต่างๆ เมื่อเจ้าเมืองใดไม่อ่อนน้อม ไม่ยินยอมสวามิภักดิ์ ก็จะใช้กำลังเข้าปราบปรามทำลาย^{๑๓} โดยมีเป้าหมายเพื่อแย่งเอาดินแดนและทรัพย์สินของดินแดนอื่นด้วยความโลภ (โลภวิชยิ) และใช้ความโหดร้ายยึดทรัพย์สิน ดินแดน บุตรภรรยาและชีวิตของผู้ยอมแพ้ (อสุรวิชยิ)^{๑๔} เป็นวิธีการแบบอสุรวิชยหรือโลภวิชย ขณะที่แบบอสุรเป็นชัยชนะที่มีความดุร้ายและความโลภเป็นสมุฏฐาน^{๑๕} การกระทำหน้าที่ดังกล่าวแม้จะเกิดความสูญเสียชีวิตมากหรือน้อยก็ถือว่า เป็นหน้าที่ของผู้ปกครอง ความเป็น

^{๑๑} ประภัสสร เจริญปัญญา, “การศึกษาเปรียบเทียบคัมภีร์พระมนุธรรมศาสตร์ฉบับภาษาสันสกฤตกับฉบับภาษามอญ”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, หน้า ๔๙.

^{๑๒} สมภาร พรหมทา, ปรัชญาสังคมและการเมือง, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๓๓.

^{๑๓} ดูรายละเอียดใน ปรีชา ช่างขวัญยืน, ทศนะทางการเมืองของพระพุทธศาสนา, หน้า ๑๓๘.

^{๑๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), จารึกอโศก รัฐศาสตร์แห่งธรรมาธิปไตย, (สมุทรปราการ : สำนักพิมพ์ผลิธิม, ๒๕๕๒), หน้า ๗๑.

^{๑๕} เสฐียร พันธงศรี, จาณิกะจอมปราชญ์แห่งชมพูทวีป, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๕๒), หน้า ๒๘๔.

ธรรมราชาแบบฮินดู ก็คือ พระราชาตามธรรมหรือพระราชาตามหน้าที่นั่นเอง การชนะด้วยธรรมก็คือ การชนะตามหน้าที่ จึงเรียกว่า “ธรรมวินัย” หมายถึง ผู้ชนะ^{๑๖} เพียงให้ผู้แพ้อยอมจงรักภักดีโดยไม่ข่มเหงทำร้ายราชวงศ์และราษฎรของฝ่ายที่แพ้^{๑๗} จากบทบาทหน้าที่ดังกล่าวมา ความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิหรือธรรมราชา สามารถที่จะขยายอำนาจโดยการยึดครองดินแดนทรัพยากรผู้อื่นได้ด้วยวิธีการสงคราม แม้จะเกิดการสูญเสียชีวิตก็ถือว่าเป็นความชอบธรรมทางการเมืองและไม่มีผิดดั่งคำสอนในคัมภีร์ภควัทคีตาที่กล่าวถึงเงื่อนไขของการฆ่าที่เป็นบาปหรือไม่เป็นบาปไว้ว่า “บางคนฆ่า และได้รับบาป, บางคนฆ่า แต่ไม่ได้รับบาป,บางคนไม่ฆ่า แต่ได้รับบาป, บางคนไม่ฆ่า และไม่ได้รับบาป”^{๑๘} กษัตริย์ฆ่าผู้อื่นในสงครามที่ชอบธรรมจึงไม่มีความผิดเข้ากับหลักการที่ว่า “ฆ่าผู้อื่นแต่ไม่บาป” เพราะเป็นหน้าที่ (ธรรมะ) ที่พระเจ้ากำหนดไว้ให้แล้ว

ในปรัชญาฮินดูธรรมราชาต้องเป็นบรรณกษัตริย์ เป็นผู้ปกครองแบบเทวราชา มีอำนาจตามกฎหมายเทวสิทธิ์ ใช้อำนาจแทนเทพเจ้า เนื่องจากผู้มีอำนาจที่แท้ ได้แก่ เทพเจ้า ผู้ปกครองเป็นเพียงผู้ทำงานตามคำสั่งเท่านั้น แนวคิดปรัชญาการเมืองฮินดูจึงเป็นความเชื่อทางอภิปรัชญาภายใต้แนวคิดเทวนิยมคือมหาปรมาตมเป็นผู้ควบคุมกฎจักรวาล

สำหรับแนวคิดผู้ปกครองธรรมราชาในพุทธปรัชญานั้น ได้วิวัฒนาการมาจากแนวคิดปรัชญาฮินดู แต่พุทธปรัชญาได้เสนอคุณลักษณะของธรรมราชาหรือพระเจ้าจักรพรรดิแตกต่างจากปรัชญาฮินดู ดังที่ ส.ศิวรักษ์ ให้ความเห็นไว้ว่า “สังคมฝ่ายพุทธได้ยึดความคิดฝ่ายพราหมณ์มาใช้ เอาความคิดเรื่องจักรวาทิน จักรวรรดิ พระเจ้าจักรพรรดิมาใช้ เพียงแต่เปลี่ยนความคิดของพราหมณ์จากจักรพรรดิมาเป็นธรรมราชา เปลี่ยนวิหิงสาเป็นอวิหิงสา มีธรรมราชามาสนับสนุน ซึ่งธรรมราชา คือ ผู้ประพฤดิธรรม ได้แก่ ทศพิธราชธรรม ๑๐ ประการ จักรวรรดิวัตร ๑๒ ประการ ธรรมราชาเป็นใหญ่ในอาณาจักร สิ่งเป็นคุณค่า และ สูงส่งเหนืออาณาจักร คือ พุทธจักร ธรรมจักร ธรรมราชา อาณาจักรเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน^{๑๙} พุทธจักรเป็นตัวกำหนดคุณค่าให้อาณาจักร แต่พุทธจักรไม่มีอำนาจทางการเมือง^{๒๐} จากข้อความนี้ พระเจ้าจักรพรรดิจะเป็นธรรมราชาได้ต้องเป็นผู้ทรงธรรม มีคุณสมบัติทางคุณธรรม คือประพฤติดตามจักรวรรดิวัตร ต้องใช้ธรรมเป็นอำนาจและเป็นคุณค่าในรัฐ หรือธรรมเป็นสิ่งที่สร้างคุณค่าในอาณาจักร เนื่องจาก “ธรรม” นั้นเป็นคุณภาพด้านจิตของผู้ปกครองและเป็น

^{๑๖} หมายถึง เป็นผู้ชนะด้วยการรบ การปราบปราม การทำให้ผู้อื่นยินยอม (ผู้เขียน).

^{๑๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), *จารีกโอศก รัฐศาสตร์แห่งธรรมาธิปไตย*, หน้า ๗๑.

^{๑๘} Sompam Promta, *Classical Indian Philosophy*, (Bangkok : Chulalongkorn University Press, 2011), pp. 63-66.

^{๑๙} ส. ศิวรักษ์, *คัมภีร์สองพุทธธรรม*, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศีกษิตสยาม, ๒๕๕๑), หน้า ๑๗๓-๑๗๔.

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๔.

เครื่องมือในการปกครอง ซึ่ง“ธรรมะ” ไม่ใช่หน้าที่ที่เทพเจ้ากำหนดไว้ให้ผู้ปกครองอย่างตายตัวเหมือนปรัชญาฮินดู แต่ธรรมเป็นคุณค่าที่เกิดจากการกระทำความดี เพราะพุทธศาสนาไม่เชื่อเรื่องการสร้างโลกโดยพระผู้เป็นเจ้า กฎของพระพุทธศาสนาเกิดขึ้นจากมนุษย์ โดยมีพื้นฐานมาจากประสบการณ์และเหตุผลทางศีลธรรม^{๒๑} กรรมหรือการกระทำเป็นตัวกำหนดคุณค่าจิตใจของมนุษย์และมนุษย์ทุกคนมีความเสมอภาคกันด้วยการกระทำ นอกจากนั้นการกระทำดีหรือชั่วจะส่งผลให้ผู้กระทำได้คุณสมบัติทางกายภาพที่ดีด้วย ดังหลักแห่งเหตุและผลของการกระทำที่ว่า “คนมีผิวพรรณดี สวยงามเพราะเคยรักาศิลมาก่อน” ดังนั้น พระพุทธองค์ตรัสว่าความเป็นผู้มีลักษณะมหาบุรุษเกิดจากการกระทำกรรมดีเท่านั้นและไม่หวนกลับไปทำกรรมอีก ดังข้อความว่า

การที่พระเจ้าจักรพรรดิได้ลักษณะของมหาบุรุษ เป็นผลสืบเนื่องมาจากการ ประกอบกุศลธรรมไว้ในครั้งก่อนหรือในชาติก่อนอย่างไม่ย่อหย่อน ยึดมั่นในการ ทำความดีด้วยกาย วาจาและใจ ไม่ลดละไม่หวนกลับไปทำความชั่วอีก ด้วยวิธีการทำความดีอย่างมุ่งมั่นนี้ จึงเป็นผลให้เกิดมาเป็นผู้มีลักษณะของมหาบุรุษ^{๒๒}

แนวคิดเรื่อง“ธรรม”ในพุทธปรัชญา เป็นเรื่องเกี่ยวกับพฤติกรรมและคุณภาพของจิตเป็นสิ่งที่รักษาสภาวะที่ดีงามของความเป็นมนุษย์ไว้ ซึ่งแตกต่างจาก“ธรรม”ของฮินดู ที่เป็นหน้าที่และวิถีชีวิตของวรรณะเป็นสิ่งที่เทพเจ้ากำหนดไว้ เป็นระเบียบดีงามของจักรวาล^{๒๓} และบางทัศนะมีความเห็นว่า ธรรมะเป็นเพียงหน้าที่ด้านพิธีกรรมเท่านั้นดัง ดร.บี.อาร์.อัมเบดการ์ เห็นว่า “ธรรม” ในทัศนะฮินดู ไม่ได้หมายถึงศีลธรรม แต่คือการหมั่นประกอบพิธีกรรม เช่น ยัญญะ ยาคะ และบูชาเทพเจ้า ซึ่งเป็นแก่นสารของศาสนาพราหมณ์หรือศาสนาพระเวท ไม่เกี่ยวข้องกับศีลธรรม^{๒๔}

ในพุทธปรัชญาถือว่า ผู้ปกครองแบบธรรมราชาไม่ได้สังกัดวรรณะใดใน ๔ วรรณะตามแนวคิดของฮินดู หากจะจัดเป็นวรรณะก็เป็นวรรณะของมนุษย์เท่านั้นซึ่งทุกคนมีความเป็นมนุษย์เหมือนกัน วรรณะมนุษย์ที่มีมนุษย์ธรรมจะทำการต่างๆ ให้ไปสู่เป้าหมายทางการเมืองที่ดีที่สุด ดังท่านพุทธทาสภิกขุ กล่าวไว้ว่า

^{๒๑} ส. ศิวรักษ์, **คิวิสนาบท**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศีกษิตสยาม, ๒๕๕๑), หน้า ๙๑.

^{๒๒} ดูรายละเอียดใน กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย, **พระไตรปิฎกสำหรับนักปกครองและข้าราชการ**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อสาธิตราชบัณฑิต, ๒๕๕๖), หน้า ๑๓๙. และ**กุศลธรรม** คือ มีกายสุจริต, วชิสุจริต, มโนสุจริต, บำเพ็ญทาน, สมาทานศีล, รักษาอุโบสถ, ปรมนิบัติชอบในมารดาบิดา, ปฏิบัติชอบในพราหมณ์, มีความเคารพต่อผู้ใหญ่ในสกุลและเคารพหรือปฏิบัติในกุศลธรรมอื่นๆ ใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๐๑-๒๔๑/๑๖๓-๑๙๘.

^{๒๓} Cathy Cantwell, **Buddhism The Basics**. (New York : Routledge, 2010), p.56.

^{๒๔} บี.อาร์.อัมเบดการ์, **พระพุทธศาสนาแนวคิดเพื่อพัฒนาสังคมและการเมือง**, ถอดความโดย พระราชปัญญาเมธี (สมชัย กุศลจิตโต), (กรุงเทพมหานคร : นิติธรรมการพิมพ์, ๒๕๔๘), หน้า ๑๑๒-๑๑๓.

“ธรรมชาติไม่ต้องการให้เราแบ่งพวกต่อสู้กัน...วาระเป็นสิ่งหนึ่งที่ทำให้เกิดปัญหามาก การยื้อแย่งระหว่างวาระ ก็กำลังเป็นปัญหามาก แต่เราเอาเป็นวาระเดียว คือ วาระมนุษย์ที่มีมนุษยธรรม”^{๒๕} ...การกระทำของวาระมนุษย์มีวัตถุประสงค์ให้ได้สิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้ ให้ได้เป็นมนุษย์ที่ดีที่สุด^{๒๖}

หรือท่าน มัตติเยอ ริการ์ นักวิชาการด้านพระพุทธศาสนา ก็มีความเห็นตรงกันว่า

“พระพุทธศาสนานับถือว่า ทุกสรรพชีวิตต้องมีสิทธิเสมอกันในชีวิต และความสุขจะต้องไม่เลือกปฏิบัติระหว่างผู้คน ไม่ว่าจะเป็นวาระหรือเชื้อชาติ...มนุษย์ทุกคนมีศักยภาพในการพัฒนาตนเองให้มีปัญญาหรือพุทธะ ทศณะของพุทธศาสนาจึงเป็นการปฏิบัติปัญญาและสังคม โดยทุกคนมีสิทธิเท่าเทียมกันในการกระทำสิ่งดีงาม และความดีงามเป็นเครื่องวัดคุณค่าของความเป็นมนุษย์”^{๒๗}

ความเป็นธรรมราชาแบบพุทธ แม้จะวิวัฒนาการมาจากปรัชญาฮินดูแต่ก็เป็นแนวคิดที่มีความเห็นแตกต่างคือเห็นแย้งกับทศณะฮินดู คือ การได้อำนาจแห่งธรรมราชาเกิดจากการปฏิบัติตามหลักจักรวรรดิวัตรและกุศลกรรมบถ รักษาศีล ๕,๘ ไม่ใช่เทพเจ้ามอบความเป็นธรรมราชาให้ ทุกคนมีความเสมอภาคกันในความเป็นมนุษย์หรือความเป็นคน มีสิทธิเท่าเทียมกันในการพัฒนาตนเองและการทำความดีเพื่อไปสู่ความเป็นธรรมราชาได้ ไม่ได้จำกัดเฉพาะวาระกษัตริย์ที่ฮินดูกำหนดไว้ ในการใช้อำนาจการปกครองนั้น ธรรมราชาแบบพุทธมีสิทธิและใช้สติปัญญาของตนเองในการปกครอง ไม่ได้อาศัยอำนาจจากกฎเทวสิทธิ์หรือจากมือที่มองไม่เห็นแต่ประการใด เป็นการใช้อำนาจทางการเมืองบนสถานการณ์จริงในสังคมการเมืองบนโลกมนุษย์ไม่มีการบัญชาด้านอำนาจจากจากเทวโลกเหมือนฮินดู

และการที่พระเจ้าจักรพรรดิหรือธรรมราชา มีคุณสมบัติทางกายภาพแบบมหาบุรุษไม่ใช่เทพเจ้าจัดสรรให้ แต่เพราะผู้นั้นประกอบกุศลกรรมด้วยตนเองจึงเป็นเหตุสนับสนุนให้มีบุคลิกภาพที่งดงามดังกล่าว แม้บางคนจะมีความเห็นว่า คนมีลักษณะมหาบุรุษนี้จะเป็นสิ่งที่ไม่มีในโลก ก็เป็นเพียงการสันนิษฐานหรือออกความเห็นเท่านั้นเหมือนคนส่วนมากเข้าใจว่า อีกาในแถบเอเชียมีสีดำเท่านั้น จึงสรุปว่า อีกาในโลกนี้มีเพียงสีดำ แต่ความจริงมิได้เป็นเช่นนั้น เพราะยังมีอีกาสีอื่นๆ เช่น น้ำตาล ฟาเขียว ซึ่งอาจจะยังไม่เคยเห็นเท่านั้น สิ่งที่มีอยู่จริงที่ยังไม่เคยเห็นอาจจะมียู บทสรุปที่แท้จริง ก็คืออีกาที่มีทั้งสีดำหรือสีอื่นๆอีก ในกรณีคนที่มีลักษณะมหาบุรุษก็ทำนองเดียวกัน หากพิจารณาบุคลิก

^{๒๕} พุทธทาส ภิกขุ, การเมือง คืออะไร หนทางรอดของมนุษย์ คือ ธรรมิกสังคมนิยม และพุทธทาสลิขิตข้อคิดทางการเมือง, หน้า ๑๒๗.

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๙.

^{๒๗} ฉวง-ฟรองซ์ เรอเวล มัตติเยอ ริการ์, ภิษุกับนักปรัชญา บทสนทนาพุทธศาสนา-ปรัชญาตะวันตก, แปลโดย งามพรรณ เวชชาชีวะ, (กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส.พรีนติ้งเฮาส์, ๒๕๔๕), หน้า ๒๒๑.

ของมนุษย์แต่ละคนก็มีลักษณะทางกายภาพที่แตกต่างกัน บางคนผิวหยาบ บางคนผิวละเอียด บางคนลักษณะสมส่วน บางคนมีรูปร่างบุคลิกลักษณะน่าเกลียด สรุปได้ว่า คนแต่ละคนมีลักษณะที่ต่างกันไป ดังนั้น การจะปฏิเสธว่าไม่มีคนที่มียุทธลักษณะมหาบุรุษ เพราะเพียงนึกเอาเองว่า ไม่มีคนเช่นนี้ในโลก เพราะยังไม่เคยเห็น จึงเป็นข้อสรุปที่ไม่สมเหตุผล

การเป็นธรรมราชานั้น สามารถจะเป็นได้ทั้งผู้มีสถานะเป็นพระเจ้าจักรพรรดิและพระราชาสามัญธรรมดา หมายถึง พระราชาหรือผู้ปกครองธรรมดาก็เป็นธรรมราชาได้ ไม่ใช่เฉพาะผู้มีสถานะเป็นพระเจ้าจักรพรรดิเท่านั้น การที่มีผู้ให้ความเห็นว่า “สถานะความเป็นธรรมราชาเป็นสิ่งที่ติดตัวมาแต่เกิด” อาจจะตีความในด้านคุณสมบัติทางกายภาพที่มีลักษณะมหาบุรุษของพระเจ้าจักรพรรดิตามคติของฮินดูเป็นสำคัญ ไม่ได้ตีความด้าน “คุณลักษณะด้านคุณธรรมของธรรมราชา” คงเข้าใจว่า ผู้จะเป็นธรรมราชาต้องเป็นพระเจ้าจักรพรรดิที่มีลักษณะมหาบุรุษเท่านั้น จึงสรุปความว่า ความเป็นธรรมราชาเป็นสิ่งที่ติดตัวมาแต่เกิด ซึ่งการอธิบายเช่นนี้เป็นการอธิบายเฉพาะด้านกายภาพเท่านั้น ประเด็นนี้ผู้วิจัยได้อธิบายไว้ในตอนต้นบ้างแล้ว อย่างไรก็ตาม คุณสมบัติทางกายภาพนี้ไม่ใช่อุปสรรคปิดกั้นขัดขวางการเป็นธรรมราชา เพราะคนไม่มีลักษณะมหาบุรุษก็สามารถที่จะเป็นธรรมราชาได้ ด้วยเงื่อนไขที่ว่า “ขึ้นสู่อำนาจปกครองโดยธรรม ดำรงตนอยู่ในธรรม และบริหารบ้านเมืองโดยธรรม” ดังนั้น สถานะของความเป็นธรรมราชาไม่ใช่สิ่งที่ติดตัวมาแต่เกิด เป็นคุณลักษณะที่สร้างขึ้นตามเงื่อนไขดังกล่าว

มีข้อสังเกตว่า ลักษณะของมหาบุรุษทั้ง ๓๒ ประการตามคติในพระพุทธศาสนา จัดว่าเป็นคุณสมบัติทางกายภาพของพระเจ้าจักรพรรดิที่เกิดจากการเคยกระทำกุศลกรรมทางกาย วาจา และใจ หรือมนกรรม การกระทำกุศลกรรมทั้งสามด้านเหล่านี้เป็นเงื่อนไขให้ได้ลักษณะของมหาบุรุษ และผู้ที่มีลักษณะมหาบุรุษนี้เป็นผู้มีกายภาพที่งดงาม น่าศรัทธาเลื่อมใส หรือเป็นที่ประทับใจและไว้วางใจของผู้พบเห็น ผู้ที่มีลักษณะมหาบุรุษถ้าอยู่ในวิถีของชาวโลกก็จะได้ปกครองบ้านเมืองโดยมีตำแหน่งเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ และถ้าไม่อยู่ครองเรือนตัดสินใจออกบวชเพื่อแสวงหาสัจธรรมที่เป็นเป้าหมายสูงสุดของชีวิตก็จะได้ตรัสรู้ธรรมเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า^{๒๘} ซึ่งในประเด็นนี้ เป็นแนวคิดทางอภิปรัชญาในพุทธศาสนาที่เชื่อว่า ปรากฏการณ์ของมนุษย์ทั้งด้านร่างกายและจิต ส่วนหนึ่งเกิดจากอำนาจแห่งการกระทำดีและไม่ดีที่ตนได้เคยกระทำไว้ จึงส่งผลให้เป็นคนมีบุคลิกภาพดีหรือไม่ดี ตรงกับคำสอนที่ว่ากรรมย่อมจำแนกสัตว์ให้เลวหรือประณีต แต่ในที่นี้จะไม่ได้กล่าวรายละเอียดเกี่ยวกับเหตุและผลของการกระทำในเชิงอภิปรัชญาไว้ เพียงแต่ชี้ให้เห็นว่า เมื่อมนุษย์กระทำดีหรือไม่ดีย่อมส่งผลที่ดีหรือไม่ดีทั้งด้านร่างกายและจิต และคำสอนพระพุทธศาสนาไม่ได้เน้นว่า ผลทุกอย่างเป็นสาเหตุมาจากกรรมเก่าเท่านั้น เพราะมนุษย์สามารถฝึกฝนพัฒนาตนเองให้มีศักยภาพด้านร่างกายและจิตที่ดีได้ตลอดเวลา

^{๒๘} ดูรายละเอียดใน ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๐๑-๒๔๑/๑๖๓-๑๙๗.

๔.๓ ระบบธรรมรัฐ

ธรรมรัฐในพุทธปรัชญาคงไม่ใช่เป็นเพียงรัฐในอุดมคติ หรือเป็นรัฐแห่งจินตนาการเพียงอย่างเดียว เนื่องจากการกล่าวถึงระบบธรรมรัฐในจกักรัตติสูตรกัถี ภูทันทสูตรกัถี มหาสุทฺธสนสูตรกัถี เป็นข้อยืนยันจากคำตรัสของพระพุทธเจ้าว่า ระบบการเมืองการปกครองแบบธรรมรัฐเป็นเรื่องที่เคยเกิดขึ้นแล้ว หากพิจารณาจากคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ทรงยกเรื่องดังกล่าวมานี้ จึงเป็นรัฐทางการเมืองที่เคยปฏิบัติได้จริง ในงานนี้ได้วิเคราะห์รายละเอียดขององค์ประกอบของรัฐมาแล้ว แต่จะวิเคราะห์เพิ่มเติมเกี่ยวกับองค์ประกอบบางข้อของรัฐแบบธรรมราชา ที่เป็นข้อถกเถียงทางอภิปรัชญา ด้านอำนาจเหนือธรรมชาติ

ระบบธรรมรัฐนั้น เป็นรัฐที่มีความมั่งคั่ง มีความอุดมสมบูรณ์ของรัฐด้วยแก้ว ๗ ประการ ความหมายของแก้ว ๗ ประการ ยังเป็นข้อถกเถียงเชิงอภิปรัชญาว่า ลักษณะของแก้วต่างๆ เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากอำนาจเหนือธรรมชาติ และเป็นสิ่งที่เป็นไปไม่ได้ เช่น กรณีความมหัศจรรย์ของม้าแก้ว ช้างแก้ว สามารถเหาะได้ เป็นต้น หากพิจารณาถึงเงื่อนไขจำเป็นแห่งองค์ประกอบของความเป็นสังคมการเมืองแล้ว การมีแก้ว ๗ ประการตามความหมายที่อธิบายไว้แล้วนั้นเป็นสัญลักษณ์ของความเจริญรุ่งเรืองของสังคมการเมืองในด้านต่างๆ คือ นโยบายการเมืองที่เป็นธรรม การมีคณะที่ปรึกษาช่วยในการบริหารบ้านเมือง มีระบบเศรษฐกิจสมบูรณ์ มีระบบกองทัพที่ดูแลความมั่นคงเข้มแข็ง และระบบการคมนาคมสะดวก องค์ประกอบเหล่านี้จัดว่าเป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้ในสังคมการเมืองการปกครองทุกระบบ หากจะอธิบายในเชิงอภิปรัชญาโดยส่วนเดียวอาจจะทำให้ขาดองค์ประกอบของความเป็นรัฐหรือสังคมการเมืองในโลกแห่งความเป็นจริง

และความเจริญหรือความมั่งคั่งแห่งรัฐในด้านต่างๆนั้น เกิดจากผู้ปกครองแบบธรรมราชา ยึดมั่นในคุณธรรมทางการเมือง คือ เป็นผู้มึ่คุณธรรมในการปกครองตนเองหรือครอบครัว และบริหารบ้านเมืองโดยธรรม การที่ผู้ปกครองมีคุณธรรมและปกครองบ้านเมืองโดยธรรมนี้เป็นส่วนสำคัญที่ทำให้รัฐมีความเจริญ รวมทั้งธรรมชาติต่างๆ ก็จะอุดมสมบูรณ์ด้วย หากผู้ปกครองไม่มีคุณธรรมและปกครองโดยธรรมก็ไม่สามารถจะอยู่ในตำแหน่ง (สวรรค์) ต่อไปได้ สังคมการเมืองก็เสื่อม ดังข้อความว่า “ในรัชสมัยของพระราชาผู้ไม่ทรงธรรม ในกาลไม่สมควรตกฝนก็ตก ในกาลสมควรจะตก ฝนก็ไม่ตก พระราชาไม่ทรงธรรมจุติจากจากโลกสวรรค์ พระราชาพระองค์นั้นถูกทำลายแล้วเพราะเหตุแห่งความชั่วมีประมาณเท่านี้แน่นอน”^{๒๙}

ความเป็นธรรมรัฐแบบธรรมราชาที่ปรากฏในสูตรต่างๆ เช่น จกักรัตติสูตร เป็นต้น ที่ระบุว่า พระเจ้าจักรพรรดิผู้เป็นธรรมราชาได้ครองทวีปทั้ง ๔ มีมหาสมุทรเป็นขอบเขตหรือเป็นที่สุด

^{๒๙} ชุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๘๘/๘๗ ; ปัญญา ใช้บางยาง และคณะ, พระไตรปิฎกฉบับพุทธศาสนสุภาสิต (ภาคปลาย), (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๕๕), หน้า ๖๖.

(เป็นเขตแดน) เป็นการแสดงถึงศักยภาพการปกครองในรัฐหรืออาณาจักรที่กว้างใหญ่ไพศาลทั้งสิ้นที่ติดบ่งบอกถึงมีความอำนาจการปกครองของธรรมราชาในอาณาจักรหรือจักรวรรดิที่ใหญ่ ตัวอย่างของธรรมราชาในประวัติการปกครองโลกที่ปรากฏเป็นข้อเท็จจริง ระบุไว้ในหลักฐานทางวิชาการหรือแผ่นศิลาจารึกหรือเสาศิลาจารึกคือ พระเจ้าอโศกมหาราชได้ปกครองชมพูทวีปที่มีพื้นที่กว้างใหญ่^{๓๐} และมีวิธีการปกครองแบบธรรมราชา ซึ่งตรงกับหลักจักรวรรดิวัตรที่เป็นแนวคิดการปกครองแบบธรรมราชาในจกวัตติสูตร โดยพระองค์ได้จัดรัฐสวัสดิการแก่ประชาชนดูแลด้านเศรษฐกิจแก่ประชาชน และจัดระบบการเรียนรู้ศีลธรรม พัฒนาคนทุกศาสนาให้เป็นผู้มีคุณธรรมในการครองตนได้อย่างทั่วถึง^{๓๑} ดังนั้น การกล่าวว่า ธรรมราชาปกครองได้เฉพาะในรัฐเล็กเท่านั้นจึงเป็นเพียงการใช้เหตุผลและข้อมูลสนับสนุนยังบกพร่องในการสรุปความเห็นดังกล่าว

อย่างไรก็ตาม การปกครองโดยธรรม อำนาจและคุณค่าแห่งธรรมไม่ได้จำกัดด้วยปริมาณของพื้นที่หรือวัดคุณภาพด้วยพื้นที่ ไม่ว่าจะเป็นรัฐขนาดเล็กหรือขนาดใหญ่ (อาณาจักร) หากในรัฐใดปกครองโดยธรรม ผู้ปกครองและผู้ใต้ปกครองมีวิถีปฏิบัติในการอยู่ร่วมกันตามเงื่อนไขการปกครองแบบธรรมราชา รัฐนั้นก็จะเป็นครมรัฐหรือเป็นรัฐแบบธรรมราชา

ในปรัชญาฮินดูและพุทธปรัชญา การกำหนดพื้นที่ของรัฐทางกายภาพและภูมิศาสตร์ทางการเมืองไม่ต่างกัน กล่าวคือ มีเขตแดนที่ชัดเจน มีความอุดมสมบูรณ์ทางธรรมชาติ มีความปลอดภัย และมีระบบป้องกันศัตรูภายนอกอย่างมั่นคง เพียงแต่จะแตกต่างกันในวิธีการได้มาซึ่งความเป็นรัฐ ซึ่งในพุทธปรัชญาถือว่า กลไกการได้มาซึ่งสังคมการเมืองหรือความเป็นรัฐต้องที่เป็นวิธีการประกอบด้วยธรรมหรือธรรมวิชัย ไม่มีการเบียดเบียนผู้อื่นหรือผู้ปกครองอื่น ความชอบธรรมทางการเมืองในการได้มาซึ่งรัฐต้องเกิดใช้ธรรมเป็นอำนาจการเมือง ส่วนในปรัชญาฮินดูกลไกการได้มาซึ่งรัฐมาจากวิธีการแบบสงครามวิชัย ความชอบธรรมในการได้มาซึ่งรัฐอยู่ที่ศัสตราอาวุธและผู้นยอมแพ้

๔.๔ ระบอบการปกครองและอำนาจอธิปไตย

ระบอบการปกครองตั้งแต่ในยุคก่อนพุทธกาลเชื่อมต่อมาถึงสมัยพุทธกาล มีระบอบการปกครองสำคัญอยู่ ๒ ระบบ คือ ระบอบราชาธิปไตยและระบอบสามัคคีธรรมหรือสาธารณรัฐ

^{๓๐} ดินแดนของชมพูทวีป ในปัจจุบันแบ่งออกเป็น ๔ ประเทศ คือ อินเดีย ปากีสถาน เนปาล และบังกลาเทศ อ้างใน พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒, (ออนไลน์), แหล่งที่มา :

<http://rirs3.royin.go.th/new-search/word-8-search.asp> (๑๐ สิงหาคม ๒๕๕๗).

^{๓๑} ดูรายละเอียดใน มนตรี อธิธรรมพิพัฒน์, “การศึกษาวิเคราะห์จริยศาสตร์ทางการเมืองของพระเจ้าอโศกมหาราช”, สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๑๐๓-๑๐๔, Ian Harris (Edited), *Buddhism, Power and Political Order*, p. 79.

พระพุทธศาสนาไม่ได้เสนอรูปแบบการปกครองใด เพียงอนุโลมตามระบอบการปกครองที่ใช้อยู่ในยุคนั้น ปัญหาในระบอบการปกครองในอินเดีย ส่วนมากก็จะเป็นปัญหาที่เกิดจากตัวมนุษย์ที่ทำให้ระบอบการปกครองเกิดปัญหาตามไปด้วย ดังผู้วิจัยจะได้วิเคราะห์ปัญหาในทั้งสองระบอบดังนี้

๔.๔.๑ ระบอบราชาธิปไตย

การปกครองระบอบราชาธิปไตยแบบอินเดียแม้จะเป็นแนวคิดที่เก่าแก่ หากเทียบการปกครองยุคนี้ก็คือ การปกครองที่มีผู้ปกครองคนเดียวใช้อำนาจ เช่น ระบอบเผด็จการ ระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เป็นต้น ซึ่งหากผู้ปกครองขาดสติใช้อำนาจอย่างไม่ระวัง อาจเกิดปัญหาทางการเมือง ซึ่งมีประเด็นปัญหาสำคัญดังนี้

(๑) ผู้ปกครองแบบเทวราชา ได้แก่ ผู้ปกครองที่ได้รับอำนาจ บทบาท หน้าที่ ความรับผิดชอบในการปกครองมาจากเทพเจ้าหรือพระผู้เป็นเจ้า เป็นสิทธิอำนาจที่พระผู้เป็นเจ้ามอบให้มาปกครองโลกมนุษย์ ผู้ปกครองเป็นเพียงผู้กระทำหน้าที่แทนพระผู้เป็นเจ้า ความถูกหรือผิด ดีหรือชั่วอยู่ที่ประกาศิตของพระผู้เป็นเจ้า ผู้ปกครองหรือพระราชาเป็นเพียงผู้สนองนโยบายทางการเมือง ไม่มีสิทธิเปลี่ยนแปลงแนวคิดทางการเมืองใดๆ ผู้ปกครองแบบเทวราชานี้ จึงต้องมีความเชื่อในอำนาจพระผู้เป็นเจ้าอย่างมั่นคงและยอมรับอำนาจอย่างไม่สงสัยจึงจะทำให้การปกครองเป็นไปตามเจตจำนงของพระผู้เป็นเจ้า ผู้ปกครองแบบเทวราชานี้คงเป็นเพียงผู้สนองอำนาจเทพเจ้าหรือรับใช้เทพเจ้าที่คนในสังคมไม่สามารถจะหยั่งรู้ได้ และประชาชนไม่มีสิทธิออกความเห็นในนโยบายทางการเมืองใดๆ ผู้ปกครองจึงเป็นเพียงร่างทรงของเทพเจ้า ดำเนินนโยบายทางการเมืองตามอำนาจเทพเจ้าเท่านั้น

การปกครองแบบนี้มีข้อดีที่ผู้ปกครองสามารถใช้อำนาจเด็ดขาดได้เพียงผู้เดียว จะทำให้การบริหารงานได้อย่างรวดเร็ว ตัดสินใจได้ทันท่วงที ไม่ต้องมีความขัดแย้งหรือเห็นแย้งจากบุคคลอื่น เนื่องจากตนเองเป็นผู้มีอำนาจเบ็ดเสร็จตามเทพเจ้าสั่งมา แต่ก็มีข้อจำกัดว่านโยบายทางการเมืองจากเทพเจ้าอาจไม่ตรงตามความต้องการของประชาชน เพราะเทพเจ้ากับประชาชนมีวิถีชีวิตที่แตกต่างกัน กล่าวคือ เทพเจ้าอยู่ในเทวโลก ซึ่งเทวโลกอาจเป็นเพียงโลกของความเชื่อหรือแม้จะเป็นโลกที่มีอยู่จริงก็เป็นโลกเฉพาะของเทพเจ้า ไม่มีใครสามารถอธิบายในเชิงเหตุผลแบบประจักษ์ให้โลกมนุษย์ยอมรับได้ ส่วนมนุษย์อยู่บนโลกนี้ ซึ่งเป็นโลกของข้อเท็จจริงพิสูจน์ความจริงได้ด้วยประสาทสัมผัส ระบบการเมืองจะดีหรือไม่สามารถพิสูจน์หรือประเมินผลงานได้ ทั้งสองโลกจึงมีวิถีที่แตกต่างกัน จะให้ผู้อยู่ในโลกอื่นมาปกครองโลกมนุษย์ก็คงไม่สามารถตอบสนองความต้องการของมนุษย์ได้

(๒) ขาดการถ่วงดุลอำนาจ ได้แก่ ในระบอบราชาธิปไตย ผู้ปกครองมีอำนาจสูงสุดเด็ดขาดในการปกครองไม่มีระบบถ่วงดุลอำนาจ หรือผู้อื่นไม่มีสิทธิในการถ่วงดุลอำนาจทางการเมือง เพราะต้องยอมรับในอำนาจเทพเจ้าโดยความเชื่อ และเคารพเทพเจ้าในฐานะเป็นผู้สร้างโลกควบคุมจักรวาลทั้งหมด เมื่อเป็นเช่นนี้การมีผู้ปกครองเพียงคนเดียวที่ได้รับอำนาจเทพเจ้ามาปกครองอาจจะทำงานผิดพลาดได้ง่าย เพราะไม่มีฝ่ายตรวจสอบหรือแสดงความเห็นคัดค้าน อาจจะทำให้หลงอำนาจ

จนใช้อำนาจไปในทางที่ผิดและบิดพลิ้วไม่ทำตามอำนาจเทพเจ้า บริหารบ้านเมืองโดยไม่ชอบธรรม ก็จะกลายเป็นการปกครองโดยใช้ความคิดเห็นส่วนตัว หรือเผด็จการโดยมีอำนาจเทพเจ้าเป็นเครื่องมือ และใช้อำนาจเทพเจ้าอ้างความชอบธรรมทางการเมือง

ปัญหาการหลงในอำนาจหรือการใช้อำนาจแบบเผด็จการ เป็นเพราะวรรณกะษัตริย์ได้รับหน้าที่ให้เป็นผู้ปกครอง และเป็นนักรบนักการสงครามตามหลักการของฮินดูได้อย่างชอบธรรม และส่วนหนึ่งเป็นเพราะการหวงแหนอำนาจที่มีอยู่เดิม หรือความอยากในการขยายอำนาจเพิ่ม จึงเป็นเหตุให้หลงในอำนาจ ใช้อำนาจเป็นใหญ่ ในสมัยที่พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ ก็มีกษัตริย์ที่แสดงความเป็นผู้มีอำนาจยิ่งใหญ่ แสดงอำนาจของความเป็นนักรบและทำสงครามกัน ทำการต่อสู้แย่งชิงอำนาจ ความเป็นใหญ่เพื่อครอบครองรัฐหรือแคว้นอื่นอยู่บ่อยครั้ง แคว้นที่อ่อนแอกว่าต้องตกเป็นเมืองขึ้นของแคว้นที่มีแสนยานุภาพและเข้มแข็งกว่าหรือไม่อย่างนั้นก็ต้องขอทำสัมพันธไมตรีต่อกัน^{๓๒} ตัวอย่างการทำสงครามและชิงอำนาจ เช่น สงครามระหว่างศากยวงศ์กับพระเจ้าวิฑูทกะ พระเจ้าอชาตศัตรูกับเจ้าแคว้นวัชชี พระเจ้าปเสนทิโกศลกับพระเจ้าอชาตศัตรู^{๓๓} หรือในกรณีของการปกครองของพระเจ้าอโศกมหาราชก่อนที่พระองค์จะมานับถือพระพุทธศาสนา พระองค์ก็ถือคติการเมืองสงครามวิชัยแบบฮินดูแย่งชิงอำนาจโดยทำสงครามกับเหล่าพระญาติจนขึ้นครองอำนาจได้สำเร็จ และได้ขยายอาณาจักรด้วยวิธีการทำสงครามจนได้ครอบครองอาณาจักรกว้างใหญ่ไพศาล^{๓๔} จะเห็นได้ว่า การที่กษัตริย์เป็นผู้ใช้อำนาจทางการเมืองเพียงคนเดียว บางครั้งก็ขาดสติ ขาดความยับยั้งชั่งใจ ไม่มีระบบถ่วงดุลอำนาจ ก็จะใช้อำนาจเผด็จการแบบเบ็ดเสร็จ กลายเป็นราชาธิปไตยแบบอัตตาธิปไตยมีสถานะเป็นทรราช และวิธีการปกครองแบบนี้ก็ไม่ได้มีผลดีต่อสังคมและเป็นระบอบการปกครองที่ไม่มีความยั่งยืน เนื่องจากกระยะยาวประชาชนจะไม่ยอมรับในการใช้อำนาจและขาดสิทธิเสรีภาพของความเป็นมนุษย์ในการอยู่ร่วมกัน

แนวคิดนี้ ถ้าเทียบเคียงในพุทธปรัชญาก็คือ แนวคิดแบบอัตตาธิปไตย โดยการปกครองแบบนี้หากผู้ปกครองขาดคุณธรรมก็จะกลายเป็นระบอบการปกครองที่ไม่ดี แนวคิดในพุทธปรัชญาจึงระบุว่า การใช้อัตตาธิปไตยหรือใช้ตัวเองเป็นศูนย์กลางกำกับการกระทำนั้น ต้องมีสติเป็นเครื่องกำกับ เมื่อ

^{๓๒} ดูรายละเอียดใน แสง อุดมศรี, **การปกครองคณะสงฆ์ไทย**, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ม.ป.ป.), หน้า ๒๐.

^{๓๓} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๒๖/๑๔๙, ที.ม (ไทย) ๑๐/๑๓๑/๗๗.

^{๓๔} ดูรายละเอียดใน R.K. Kanchan, **Hindu Kingdoms of South-East Asia**, (New Delhi : Cosmo Publications, 1990), pp. 253, Hajime Nakamura, **Ways of thinking of Eastern People : India-China-Tibet-Japan**, edited by Philip P. Wiener, (Hawaii : University of Hawaii Press, 1968), pp. 120-121 and 170.

มีสติกำกับตนเองได้ก็จะทำให้ระมัดระวังในคิด พูด ทำ เรียกว่า มีศีลธรรมมากำกับตนเอง และสติจะเป็นเครื่องช่วยให้ผู้ปกครองแบบอัตตาทิปไตยไม่หลงอำนาจหรือใช้สதியังในการใช้อำนาจ

๔.๔.๒ ระบอบสาธารณรัฐ

ระบอบสาธารณรัฐหรือสามัคคีธรรมนี้แม้จะมีผู้ปกครองเป็นคณะบุคคล ไม่สามารถใช้อำนาจได้เบ็ดเสร็จเพียงคนเดียวอย่างราชาธิปไตย แต่เมื่อปฏิบัติงานในสถานการณ์จริง ก็เกิดปัญหาด้านจริยธรรม คุณธรรมในวิธีการปฏิบัติ ได้ดังนี้

๑. ปัญหาเกี่ยวกับอุดมการณ์ หมายถึง อุดมการณ์สำคัญของระบอบสามัคคีธรรม คือ การปกครองโดยยึดเสียงข้างมาก ปัญหาที่เกิดขึ้นในข้อนี้คือกระบวนการวิธีที่ได้มาซึ่งเสียงข้างมากมีความชอบธรรม เป็นธรรมหรือไม่ เนื่องจากการบริหารบ้านเมืองโดยคณะบุคคล ส่วนมากจะเป็นเสียงข้างมากที่ไม่เป็นธรรมหรือไม่ถูกต้องตามธรรม เพียงแต่อาศัยเสียงข้างมากสนับสนุนหรือเป็นเกณฑ์ตัดสินเท่านั้น เนื่องจากผู้ที่ใช้สิทธิออกเสียงข้างมาก อาจจะเป็นพวกเดียวกันกับผู้จะมาดำรงตำแหน่งทางการเมือง และใช้เสียงข้างมากแบบโลกาธิปไตยกล่าวคือ ใช้เสียงข้างมากของคนหมู่มากเป็นเกณฑ์ตัดสินความถูกต้อง และเป็นอำนาจเหนือกฎหมายเหนือความถูกต้องชอบธรรมจึงนำไปสู่ปัญหาทางการเมือง

๒. ปัญหาเกี่ยวกับผู้ปกครอง คือ ระบอบการปกครองนี้ มีคณะผู้ปกครองเป็นตัวแทนประชาชนในการบริหารบ้านเมือง คล้ายกับตัวแทนประชาชนในระบอบประชาธิปไตยแบบตัวแทน ปัญหาทางการเมืองที่เกิดขึ้นคือ (๑) คณะผู้ปกครองจะบริหารบ้านเมืองไม่ตรงตามเจตนารมณ์ของประชาชน กล่าวคือ ประชาชนมีความต้องการอีกอย่างหนึ่ง ส่วนคณะผู้ปกครองกลับมีนโยบายทางการเมืองอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งไม่ตรงตามเจตนารมณ์ของประชาชน แต่ตรงตามความต้องการของคณะผู้ปกครองหรือเกิดประโยชน์แก่กลุ่มของผู้ปกครองมากกว่าประชาชน (๒) คณะผู้ปกครองเป็นวรรณะกษัตริย์ ในประเด็นนี้มีปัญหาพิจารณา ๒ ประการ คือ ประการที่หนึ่ง ความแตกต่างระหว่างชนชั้น หมายถึง ชนชั้นผู้ปกครองหรือวรรณะกษัตริย์ อาจจะเข้าใจปัญหาการดำรงชีวิตของวรรณะอื่นได้ไม่ตรงตามความเป็นจริง จะทำให้แก้ปัญหามืองไม่ตรงตามความต้องการของประชาชนและจะเป็นประเด็นทางการเมืองที่ทำให้คนวรรณะอื่นอ้างความไม่เสมอภาคหรือความชอบธรรมทางการเมืองได้ แม้ตามคติของฮินดูจะเชื่อว่า กษัตริย์มีหน้าที่ปกครองก็ตาม และประการที่สอง การผูกขาดทางการเมือง หมายถึง วรรณะกษัตริย์มีความผูกขาดทางการเมืองตั้งแต่เกิดขึ้นมาบนโลกมนุษย์ เป็นความยุติธรรมตามอำนาจเทพเจ้า มนุษย์ในโลกนี้ที่ไม่สามารถสื่อสารหรือเข้าไม่ถึงเทพเจ้า ก็จะไม่ยอมรับการผูกขาดทางการเมืองของวรรณะกษัตริย์ อาจจะนำไปสู่การเรียกร้องสิทธิทางการเมือง

(๓) ปัญหาด้านวิธีการและผลลัพธ์ทางการเมืองกล่าวคือ วิธีการทางการเมืองนั้นมีเป้าหมายให้ประชาชนได้รับประโยชน์สุขตามสิทธิเสรีภาพพื้นฐานของตน สำหรับการปกครองโดยคณะบุคคลหรือการใช้เสียงข้างมากสนับสนุนในการบริหารบ้านเมือง ก็เกิดปัญหาในเมื่อรัฐหรือคณะรัฐบาลบริหารบ้านเมือง มุ่งสนองความต้องการของประชาชนตามนโยบายต่างๆ แต่ก็ไม่สามารถแก้ปัญหา

ประชาชนในรัฐหรือสังคมได้ เพราะเมื่อทำไปแล้วกลไกรัฐหรือคณะรัฐบาลเองก็มีผลประโยชน์ส่วนตัวที่จะต้องรักษา กลายเป็นว่าคณะผู้ปกครองหรือรัฐบาลส่วนมากใช้บทบาทอำนาจหน้าที่เพื่อพวกพ้องของตนเอง เช่น การใช้นโยบายทางการเมืองเอื้อต่อประโยชน์ชนชั้นนำและคณะบุคคลที่สนับสนุนตนเอง มากกว่าผลลัพธ์ที่จะเกิดขึ้นแก่ประชาชน ประเด็นนี้วิธีการทางการเมืองจะไม่ถูกต้องชอบธรรมและไม่ได้มุ่งประโยชน์แก่ประชาชน แต่กลับเน้นที่เป้าหมายทางการเมืองที่เอื้อประโยชน์แก่คณะผู้ปกครองหรือบุคคลในวรรณะกษัตริย์มากกว่าประชาชนในรัฐ หากไม่คำนึงถึงวิธีการและเป้าหมายที่เป็นธรรมก็จะเป็นปัญหาทางการเมืองระหว่างผู้ปกครองและผู้ใต้ปกครอง

แนวคิดนี้ หลักการใช้เสียงข้างมากถ้าเทียบเคียงในพุทธปรัชญา ก็คือ การปกครองแบบโลกาธิปไตยหรือประชาธิปไตยในโลกปัจจุบัน การปกครองแบบนี้หากคณะผู้ปกครองขาดคุณธรรมและสติปัญญา ก็จะกลายเป็นวิธีการปกครองที่มีเสียงส่วนมากกำกับนโยบายทางการเมือง แนวคิดในพุทธปรัชญาจึงระบุว่า เครื่องมือในการแก้ปัญหาหระบอบโลกาธิปไตยก็คือ คณะผู้ปกครองต้องมีปัญญาเป็นเครื่องกำกับในการบริหารงาน พิจารณาไตร่ตรองรู้ว่า อะไรถูก อะไรผิด และตัดสินใจกรรมทางการเมืองด้วยปัญญา

จากระบบการปกครองทั้งสองดังกล่าวมา พระพุทธศาสนาก็ไม่ได้ปฏิเสธหรือเห็นด้วยกับระบอบใดเป็นพิเศษ เนื่องจากพุทธปรัชญาให้ความสำคัญกับคุณค่าความเป็นมนุษย์ของแต่ละบุคคลเป็นหลัก กล่าวคือ ถ้าแต่ละคนมีคุณธรรมในการปกครองตนเอง ก็เห็นคุณค่าของธรรมและปฏิบัติต่อผู้อื่นด้วยความเป็นธรรม การอยู่ร่วมกันในสังคมก็จะมีพันธะทางศีลธรรมที่ดีต่อกัน ดังนั้น ธรรมหรือสิ่งที่ดีงามจะเป็นเครื่องมือนำไปสู่เป้าหมายของชีวิตและสังคม ด้วยเหตุผลนี้ระบอบการปกครองใดก็ตาม หากผู้ใช้ระบอบเป็นคนดี ระบอบนั้นก็จะเป็นระบบที่ดี ในประเด็นนี้ถือว่า พระพุทธศาสนาก็ไม่ได้โต้แย้งระบอบการปกครองที่มีอยู่ในยุคนั้น แต่ได้สนับสนุนโดยการเสนอแนวคิดพัฒนาคนทั้งผู้ปกครองและผู้ถูกปกครองให้เป็นคนดีเข้าสู่ระบอบการปกครอง หรือแนวคิดใดของฮินดูที่ไม่ขัดแย้งกับพุทธปรัชญาและเกิดประโยชน์แก่มนุษย์พระพุทธองค์ก็จะไม่ปฏิเสธแนวคิดนั้น

การปกครองแบบธรรมราชาในพุทธปรัชญาไม่ได้กล่าวไว้ว่า เป็นระบอบการปกครองแบบใด หากเทียบเคียงระบอบการปกครองที่มีตั้งแต่ก่อนพุทธกาลหรือยุคสังคมฮินดูและสมัยพุทธกาล ก็จะมีลักษณะตรงกับระบอบราชาธิปไตยที่มีพระราชอำนาจเพียงผู้เดียวมีอำนาจสูงสุด ซึ่งเป็นที่นิยมกันในยุคนั้น ดังในพระไตรปิฎกกล่าวถึงลักษณะรัฐที่ปกครองด้วยราชาธิปไตย ซึ่งเป็นรัฐที่โดดเด่นก็คือ รัฐมคธ รัฐโกศล รัฐอังสะ และรัฐวันตี ระบอบราชาธิปไตยแบบพราหมณ์และแบบพุทธเป็นสิ่งที่คู่ขนานกันในยุคพุทธกาล เพราะพระพุทธศาสนาเกิดขึ้นในท่ามกลางสังคมฮินดู กษัตริย์ผู้ปกครองเคยเป็นชาวฮินดูเมื่อหันมานับถือพระพุทธศาสนาก็ยังปกครองด้วยระบอบราชาธิปไตย แต่วิธีการอาจจะปรับเปลี่ยนไปตามแนวคิดของผู้ปกครอง

คำถามที่ว่า ธรรมราชา เป็นระบอบการปกครองหรือไม่ ปรีชา ช่างขวัญยืน มีความเห็นว่า ธรรมราชาไม่ใช่ระบอบการปกครอง หากพูดถึงราชาธิปไตยประกอบด้วยสองแบบจึงจะถูก คือ ๑) แบบกษัตริย์ที่มีฐานะเป็นเทวดา คือ ระบอบเทวราชา และ ๒) กษัตริย์เป็นผู้ทรงธรรม คือ ธรรมราชา ดังนั้น ธรรมราชา ต้องอยู่ในทุกระบอบการปกครอง แม้จะอยู่ในฐานะเป็นเทวราชาหรือไม่ใช่เทวราชาก็ต้องเป็น “ธรรมราชา”^{๓๕} จากความเห็นนี้ ราชาธิปไตยมี ๒ แบบ คือ แบบเทวราชาและแบบธรรมราชา เป็นการอธิบายภาวะผู้นำของผู้ปกครองในเชิงพฤติกรรมทางคุณธรรมหรือคุณภาพจิต ศักยภาพทางความคิดที่เป็นหลักในการควบคุมตนเอง และเป็นกลไกในระบอบการปกครองมากกว่าการสรุปว่า เป็นระบอบธรรมราชา

พุทธปรัชญาไม่ได้ให้ความสำคัญกับระบอบการปกครอง จะเน้นที่คุณสมบัติของผู้ปกครองเป็นสำคัญ หากผู้ปกครองยึดมั่นในคุณธรรมและมีวิธีการการปกครองที่ชอบธรรม ก็จะทำให้ระบอบนั้นเป็นระบอบที่ดี ดังที่ท่านพุทธทาสภิกขุมีความเห็นสนับสนุนว่า “ไม่ว่าจะระบบไหน เผด็จการราชาธิปไตย ประชาธิปไตย ให้ประกอบด้วยธรรมเสมอ”^{๓๖} แนวคิดการปกครองแบบพุทธปรัชญาเป็นเสมือนกับจิตวิญญาณสามารถอยู่ได้ในทุกระบอบการปกครอง และจิตวิญญาณแห่งการปกครองแห่งพุทธปรัชญานี้ ไม่ได้ล่องลอยมาจากสวรรค์หรือกำเนิดมาจากเทพองค์ใด แต่มันจะต้องเกิดขึ้นจากเจตจำนงร่วมอันขัดแย้งของประชาชนหรือชาวพุทธนั่นเอง เจตจำนงร่วมนี้จะเป็นชุมพลังมหาศาล และไม่อาจมีอำนาจอื่นใดมาขัดขวางทำลายได้ ไม่ว่ารัฐจะอยู่ในระบอบการปกครองใด^{๓๗} จากที่กล่าวมาเป็นการชี้ถึงความสำคัญของธรรมหรือคุณลักษณะที่ถูกต้องดีงามของผู้ปกครอง มากกว่าระบอบการปกครอง ซึ่งตรงกับผลการวิจัยของ ปานทิพย์ แซ่ไคว่ ที่ว่า “พระพุทธรูปศาสนาจึงมิได้มุ่งที่รูปแบบการปกครองว่าแบบใดดีที่สุด แต่ให้ความสำคัญกับบุคคลผู้ทำหน้าที่ปกครอง กล่าวคือเมื่อผู้ปกครองเป็นคนดีแล้วย่อมทำให้ประชาชนมีความดีงามและเป็นสุขได้”^{๓๘}

กล่าวโดยสรุป ระบอบการปกครองทั้งแบบราชาธิปไตยและสาธารณรัฐที่มีอยู่ในยุคนั้น พระพุทธรูปไม่ได้โต้แย้งหรือไม่คัดค้านระบอบใด เพียงแต่พระพุทธรูปให้ความสำคัญแก่คุณลักษณะด้านคุณธรรมของผู้ปกครองและประชาชนในสังคมมากกว่ารูปแบบซึ่งเป็นองค์ประกอบภายนอก จึงได้เสนอหลักการหรือคุณธรรมสำหรับการปกครองมากกว่าระบอบที่มีอยู่ เนื่องจากคนที่อยู่ในระบอบ

^{๓๕} ปรีชา ช่างขวัญยืน, ธรรมรัฐ-ธรรมราชา, หน้า ๒๐๑.

^{๓๖} พุทธทาสภิกขุ, การเมือง คืออะไร หนทางรอดของมนุษย์ คือ ธรรมิกสังคมนิยม และพุทธทาสลิขิตข้อคิดทางการเมือง, หน้า ๑๕๓.

^{๓๗} เอส. เอส. อนาคามี, “พุทธรัฐ Buddhist State”, (กรุงเทพมหานคร : สยามมิส พับลิชชิง เฮ้าส์, ๒๕๕๓), หน้า ๑๕๒.

^{๓๘} ปานทิพย์ แซ่ไคว่, “การศึกษาเปรียบเทียบเชิงปรัชญา เรื่องธัมมิกราชและราชาปราชญ์”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, หน้า ง, บทคัดย่อ.

การปกครองเป็นสาระที่สำคัญ เนื่องจากเมื่อคนมีคุณภาพ ก็เป็นปัจจัยให้การปกครองมีคุณภาพ มีประสิทธิภาพ ระบอบการปกครองเหมือนขวดน้ำ ถ้าเราใส่น้ำที่มีคุณภาพ มีวิตามินเกลือแร่มีสารอาหารที่มีคุณประโยชน์แก่ชีวิต ขวดน้ำนั้นก็มีความค่าต่อชีวิต หากใส่น้ำสกปรกมีเชื้อโรคหรือน้ำคุณภาพต่ำ ไร้สารอาหารไม่มีประโยชน์แก่ชีวิต ขวดน้ำนั้นก็เป็ขวดน้ำที่ไร้คุณค่าหรือไร้ประโยชน์ หากดื่มมันเข้าไปถึงอาจเสียชีวิตได้ ระบอบการปกครองก็เหมือนขวดน้ำ คนเปรียบเหมือนน้ำ คนมีคุณภาพ มีคุณธรรมอยู่ในระบอบการปกครองใด ก็จะทำให้ระบอบการปกครองนั้นมีคุณค่าทางการเมือง และเป็นระบอบที่ดีทางการเมือง หรือเป็นขวดน้ำที่ทุกคนต้องการ ชีวิตขาดน้ำเมื่อไรก็ตาย ระบอบการปกครองที่ขาดผู้ปกครองและประชาชนไม่มีคุณธรรม ระบบรัฐก็จะมีเสถียรภาพทางการเมืองนำไปสู่การล่มสลายของระบบรัฐหรือเกิดปัญหาทางการเมืองอื่นๆ ตามมา

๔.๔.๓ อำนาจอธิปไตย

ในปรัชญาฮินดู มีแนวคิดสำคัญเกี่ยวกับที่มาแห่งอำนาจอธิปไตย คือ “อำนาจอธิปไตยเป็นของเทพเจ้า บุคคลในวรรณะกษัตริย์เท่านั้นเป็นผู้มีสิทธิได้รับอำนาจและใช้อำนาจนั้นตามเจตจำนงของเทพเจ้า” วิธีการได้มาซึ่งอำนาจสามารถแบ่งออกได้ ๓ ประการ คือ ๑) เทพเจ้ามอบอำนาจมาให้ได้แก่ วรรณะกษัตริย์เท่านั้นเป็นผู้ได้สิทธิในการเป็นผู้ปกครองและมีสิทธิใช้อำนาจนั้น บุคคลในวรรณะอื่นปฏิบัติหน้าที่ประจำวรรณะของตนตามที่ผู้ปกครองกำกับเท่านั้น ๒) ได้อำนาจมาจากวิธีการสงคราม ได้แก่ ในบางครั้งผู้ปกครองก็ขยายอำนาจและขยายอาณาจักรการปกครองด้วยการทำสงคราม โดยเชื่อว่า การทำสงครามเป็นบทบาทหน้าที่สำคัญอย่างหนึ่งของผู้ปกครองที่เก่งกาจและเกรียงไกรในสมรภูมิ วิธีแบบนี้ได้รับอิทธิพลมาจากคำสอนเกี่ยวกับการทำสงครามการสู้รบเพื่อได้อำนาจปกครองของของเทพเจ้าต่างๆ และการทำสงครามนั้นเป็นสิ่งที่มีความชอบธรรมโดยหน้าที่ ๓) ได้อำนาจมาจากการสถาปนา ได้แก่ ในระบอบราชาธิปไตยที่มีกษัตริย์เป็นผู้ปกครอง จะมีราชประเพณีการสถาปนา กษัตริย์หรือราชกุมารผู้มีคุณสมบัติเหมาะสมขึ้นสู่ตำแหน่งทางการเมือง จะเป็นวิธีการที่เกิดขึ้นโดยชอบธรรม และบางครั้งก็เกิดจากภาวะวิกฤตทางการเมือง ที่มีความจำเป็นต้องมีผู้ปกครองขึ้นมาบริหารบ้านเมืองซึ่งได้เคยอธิบายมาแล้วในเรื่องอำนาจอธิปไตยของฮินดู

จากแนวคิดฮินดู มนุษย์ไม่สามารถจะสร้างอำนาจอธิปไตยขึ้นมาได้ นอกจากเทพเจ้าเป็นผู้มอบมาให้ และการได้มาซึ่งอำนาจอธิปไตยจะโดยวิธีการใดก็ตามต้องอยู่ภายใต้อำนาจอธิปไตยของเทพเจ้า ผู้ปกครองจึงเป็นเพียงผู้รับอำนาจและสนองงานการเมืองตามอำนาจเทพเจ้านั้น ความเชื่อในอำนาจศักดิ์สิทธิ์ของเทพเจ้าจึงเป็นพลังขับเคลื่อนสำคัญในโลกทางการเมืองแบบฮินดู

สำหรับที่มาแห่งอำนาจทางการเมืองในพุทธปรัชญานั้น วิธีการได้มาซึ่งอำนาจสำคัญมี ๒ ประการ คือ ๑) ผู้ปกครองคนก่อนสละอำนาจให้ด้วยความเต็มใจ ๒) การได้อำนาจมาจากการปฏิบัติ

ตามหลักจักรวรรดิวัตรและกุศลกรรมบถ ๑๐ ศีล ๕, ๘ อย่างบริบูรณ์ และจะครองอำนาจไว้ต่อไปได้ก็ต้องปฏิบัติหลักการดังกล่าว

การได้อำนาจการปกครองแบบธรรมราชา เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นโดยธรรม และเมื่อได้อำนาจแล้ว การจะรักษาอำนาจไว้ได้ต้องยึดมั่นและดำเนินนโยบายทางการเมืองบนหลักจักรวรรดิวัตร หลักกุศลกรรมบถ ศีล ๕ และศีล ๘ ความมีอำนาจจึงจะคงอยู่ จะเห็นได้ว่า ความเป็นธรรมราชา ความมีอำนาจแบบธรรมราชา เป็นเรื่องการกระทำหรือหมั่นปฏิบัติสิ่งดีงามของผู้ปกครองแม้ในเบื้องต้นจะได้รับมอบอำนาจจากผู้ปกครองคนก่อนก็เป็นเพียงการให้สิทธิหรือได้รับสิทธิการปกครองมาเท่านั้น ความเป็นธรรมราชาและอำนาจแบบธรรมราชายังไม่เกิดขึ้น อย่างข้อความในจกัณทวิสูตรระบุว่า ช่วงที่เกิดปัญหาการเมืองพระราชาองค์ที่ ๘ ก็ได้รับมอบอำนาจให้เป็นผู้สืบทอดการปกครองต่อจากธรรมราชาองค์ที่ ๗ พระราชาดังกล่าวก็ได้สิทธิในการปกครอง แต่ไม่สามารถจะได้รับสถานะความเป็นธรรมราชาและไม่มีอำนาจแบบธรรมราชาเพราะไม่ยึดมั่นในหลักจักรวรรดิวัตรจึงทำให้เกิดปัญหาทางการเมืองจนสังคมล่มสลาย

การได้อำนาจของพระเจ้าจักรพรรดิหรือธรรมราชาแบบพุทธ จะเกิดจากอำนาจแห่งธรรมหรือประกอบความดีตามเงื่อนไขดังกล่าว และอำนาจแห่งธรรมจึงเป็นอำนาจสูงสุดในระบอบการปกครองแบบธรรมราชา ทุกคนไม่ว่าจะเป็นวรรณะใดก็ตามสามารถที่จะมีคุณลักษณะแบบพระเจ้าจักรพรรดิหรือธรรมราชาได้ หากทำตามเงื่อนไขของการเป็นธรรมราชาดังกล่าว แม้การยึดอำนาจจากผู้อื่นมาได้ก็ไม่สามารถเป็นพระเจ้าจักรพรรดิที่เป็นธรรมราชาได้ เพราะใช้วิธีการขึ้นสู่อำนาจไม่เป็นธรรม เหมือนเป็นการบีบบังคับให้ผู้ปกครองเดิมลงจากตำแหน่งผู้นำโดยที่เขายังไม่ยินยอม

ในด้านสถานภาพของความเป็นธรรมราชา หากพิจารณาข้อความในจกัณทวิสูตรที่ว่า พระเจ้าจักรพรรดิ...ได้กล่าวต่อพระราชโอรสองค์ใหญ่ว่า “..มาเถิดลูกเอ๋ย ลูกจงปกครองแผ่นดิน..”^{๓๙} ข้อความนี้คงไม่ได้หมายถึงการมอบความเป็นธรรมราชาให้แก่พระราชโอรส เป็นเพียงรูปแบบการขึ้นสู่ตำแหน่งผู้ปกครองและได้สิทธิในการใช้อำนาจบริหารบ้านเมือง เมื่อได้ขึ้นสู่ตำแหน่งผู้ปกครองแล้ว ปัญหาอยู่ที่ว่า ผู้ปกครองจะมีภาวะผู้นำทางการเมืองหรือไม่ และใช้แนวคิดทางการเมืองที่ชอบธรรมหรือไม่ ประชาชนยอมรับและไว้วางใจหรือไม่ ดังนั้น ขณะที่ขึ้นสู่ตำแหน่งผู้ปกครองตามความหมายนี้ “ความเป็นธรรมราชา” ยังไม่เกิดขึ้น และความเป็นธรรมราชาจะเกิดขึ้นจากการเป็นผู้ประพฤติตามหมวดธรรมที่ทำให้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้เป็นธรรมราชา ดังนั้น สถานภาพความเป็นธรรมราชาไม่ได้ติดตัวมาตั้งแต่เกิดจะเกิดขึ้นได้เพราะต้องยึดมั่นหมวดธรรมดังที่เคยกล่าวมา และความเป็นธรรมราชาไม่ได้เกิดขึ้นเฉพาะผู้ที่มีลักษณะเป็นพระเจ้าจักรพรรดิเท่านั้น พระราชาสามัญหรือผู้ปกครองธรรมดาที่ปกครองโดยธรรมก็เป็นธรรมราชาได้ จึงสรุปได้ว่า ธรรมราชาแบบพุทธมีความแตกต่างจากธรรม

^{๓๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๑/๖๑.

ราชาในทัศนะฮินดูซึ่งพระเจ้าจักรพรรดิหรือธรรมราชาแบบฮินดู ได้อำนาจเพราะเป็นวรรณะกษัตริย์ และพระพรหมมอบอำนาจหน้าที่มาให้เท่านั้น เรียกว่า ความเป็นธรรมราชาแบบฮินดูเป็นสิ่งที่ติดตัวมาตั้งแต่เกิด

นอกจากนั้นการปกครองแบบธรรมราชามีคำถามที่ว่า “ธรรมราชาเป็นประชาธิปไตยหรือเผด็จการ” ก็เป็นข้อถกเถียง ๒ ประเด็นหลักคือการได้มาซึ่งอำนาจเป็นวิธีการใดและวิธีการปกครองเป็นระบอบใด การปกครองแบบธรรมราชาในพุทธปรัชญา ในเบื้องต้นได้รับอำนาจมาจากการสละอำนาจของผู้ปกครององค์ก่อนและครองอำนาจไว้ต่อไปได้เพราะยึดมั่นในหลักจักรวรรดิวัตร หลักกุศลกรรมบถ และ ศีล ๕, ๘ หากวิเคราะห์จากการได้มาซึ่งอำนาจและรักษาอำนาจไว้ได้ ก็ไม่ได้เป็นวิธีการแบบประชาธิปไตยและแบบเผด็จการ เพราะการขึ้นสู่อำนาจในเบื้องต้นเป็นเพราะผู้ปกครององค์ก่อนมีความยินดีเต็มใจสละอำนาจให้ ไม่ได้ได้รับการคัดเลือกจากประชาชน เป็นการเลือกโดยผู้ปกครององค์เดิม และการได้อำนาจก็ไม่ได้เกิดขึ้นจากการยึดอำนาจ ช่วงชิงตำแหน่งผู้ปกครองแต่ประการใด

จะเห็นได้ว่าการขึ้นสู่อำนาจและรักษาอำนาจไว้ตามรูปแบบของธรรมราชาดังกล่าวก็ไม่ได้เป็นประชาธิปไตยและเผด็จการแบบปัจจุบันแต่ประการใด เพราะวิธีการแบบประชาธิปไตยประชาชนหรือตัวแทนประชาชนที่ได้รับมอบหมายเป็นผู้คัดเลือกผู้ปกครองขึ้นมา^{๔๐} ส่วนวิธีการขึ้นสู่อำนาจแบบเผด็จการนั้น จะใช้วิธีการยึดอำนาจทุกรูปแบบ เช่น การใช้กำลัง การข่มขู่ประชาชน การลิดรอนสิทธิเสรีภาพขั้นพื้นฐาน และการควบคุมระบบการสื่อสารทุกประเภท เป็นต้น^{๔๑}

ระบอบการปกครองแบบธรรมราชาเป็นรูปแบบเฉพาะตน คือ เป็นธรรมาธิปไตย ใช้ธรรมเป็นอำนาจ เป็นสัญลักษณ์ทางการเมือง หากจะกล่าวว่า เป็นประชาธิปไตยก็เป็นแบบพุทธศาสนาโดยเฉพาะ กล่าวคือ ผู้ปกครองต้องมีคุณธรรม ดำรงตนเป็นแบบอย่างทางคุณธรรม ไม่ละเมิดกฎหมายและดำเนินนโยบายทางการเมืองบนพื้นฐานหลักศีลธรรมไม่ขัดแย้งกับหลักการในพุทธศาสนา ดังที่ ส. ศิวรักษ์ ให้ความเห็นไว้ว่า

ประชาธิปไตยของพระพุทธศาสนา คือ การสร้างกฎบนพื้นฐานของศีลธรรม ผู้ปกครองจะปกครองบนบรรทัดฐานของธรรม ผู้ปกครองจะรักษาบรรทัดฐานไว้ จากการปฏิบัติเป็นตัวอย่าง และกระตุ้นผู้ใต้ปกครองให้ปฏิบัติตาม ผู้ปกครอง ผู้ใต้ปกครองละเมิดกฎ ก็จะมีผลต่อรากฐานทางจริยธรรม ผู้ปกครองต้องเชื่อมั่นในผู้ใต้ปกครอง ปกครองโดยธรรม กระตุ้นให้คนปฏิบัติตาม

^{๔๐} ดูรายละเอียดใน อเล็กซ์ วูล์ฟ, **ระบบการปกครองประชาธิปไตย**, แปลโดย โคทม อารียา และ แก้วฤทธา วิริยะวัฒนา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ปาเจรา, ๒๕๕๕), หน้า ๖-๗.

^{๔๑} พอล ดาวสเวลล์, **ระบบการปกครองเผด็จการ**, แปลโดย โคทม อารียา และ แก้วฤทธา วิริยะวัฒนา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ปาเจรา, ๒๕๕๕), หน้า ๗.

ถ้าผู้ปกครองละเมิดกฎ และยังชักชวนประชาชนทำตามกฎ ประชาชนก็จะไม่เกิดความเชื่อมั่นในผู้ปกครองและกฎระเบียบนั้นๆ^{๔๒}

จากข้อความนี้ ผู้ปกครองต้องมีคุณธรรม มีนโยบายการเมืองที่เป็นธรรมอยู่บนบรรทัดฐานหลักศีลธรรมของพุทธศาสนา และผู้ปกครองเองต้องทำตัวเป็นแบบอย่างที่ดีแก่ผู้ใต้ปกครองด้วย จึงจะทำให้ประชาชนเกิดความเชื่อมั่นไว้วางใจ ยินยอมปฏิบัติตามกฎหมายหรือกติกาทางสังคมที่เป็นธรรม เรียกว่า มีความรู้ด้วยและมีความประพฤติที่ดีด้วย

คำถามที่ว่า ธรรมราชาเป็นเผด็จการโดยธรรมหรือไม่ ถ้าพิจารณาถึงแนวคิดแบบเผด็จการที่ใช้วิธีการปกครองโดยใช้อำนาจสั่งการ และควบคุมทุกมิติของการปกครองโดยไม่คำนึงว่าจะเป็นธรรมหรือชอบธรรมกับผู้ใต้ปกครองหรือไม่ หากใช้เกณฑ์นี้ตัดสินก็อยู่ในข่ายวิธีปฏิบัติแบบเผด็จการ แต่วิธีปฏิบัติของธรรมราชานั้นไม่ตรงกับวิธีการแบบเผด็จการ เนื่องจากธรรมราชาจะยึดธรรมเป็นแกนกลางทั้งในหลักการ วิธีการ และเป้าหมายในการปฏิบัติกล่าวคือ (๑) ขึ้นสู่อำนาจโดยธรรมและผู้ใต้ปกครองยอมรับอำนาจนั้น (๒) ปฏิบัติต่อผู้ใต้ปกครองโดยธรรม เป็นหลักปฏิบัติที่เป็นข้อตกลงร่วมกันระหว่างผู้ปกครองกับผู้ใต้ปกครอง (๓) มีคณะที่ปรึกษาจากตัวแทนหลายฝ่ายช่วยให้คำปรึกษาในการบริหารบ้านเมือง ไม่ได้ใช้ความคิดเห็นส่วนตัวเป็นหลัก (๔) หลักการปกครอง คือ หลักแห่งความถูกต้องดีงาม การจะเข้าสู่หลักแห่งธรรมหรือกฎการปกครองต้องอาศัยปัญญา และการไตร่ตรองของแต่ละบุคคล ไม่ใช่การบังคับ จากเหตุผลเหล่านั้น ธรรมราชาไม่ได้เข้าเกณฑ์ของความเป็นเผด็จการ

กล่าวโดยสรุปอำนาจอธิปไตยของผู้ปกครองแบบธรรมราชาในพุทธปรัชญา เรียกว่า อำนาจแบบธรรมาธิปไตย เป็นอำนาจสูงสุดทั้งของผู้ปกครองและประชาชน เพียงแต่ผู้ปกครองมีสิทธิอันชอบธรรมที่จะใช้หลักธรรมาธิปไตยนั้นบริหารบ้านเมืองให้เกิดความสันติสุข และหลักธรรมาธิปไตยนั้นไม่จำกัดเฉพาะในระบอบการปกครองใด สามารถนำไปเป็นเครื่องมือในการปกครองได้ในทุกระบอบการปกครอง เพราะเป็นคุณลักษณะด้านคุณธรรมของผู้ปกครอง และธรรมาธิปไตยเป็นทั้งหลักการ วิธีการและเป้าหมายทางการเมือง

๔.๕ หลักการปกครอง

หลักการปกครองของธรรมราชาในพุทธปรัชญา เป็นแนวคิดที่เกิดขึ้นเพื่อแก้ปัญหาปรัชญาการเมืองในสองส่วนคือ (๑) เพื่อโต้แย้งหลักการปกครองแบบฮินดูและ (๒) เพื่อเสนอหลักการแก้ปัญหาทางการเมืองที่ปรากฏในพุทธปรัชญา ซึ่งมีสาระสำคัญดังนี้

ประการที่หนึ่ง หลักการธรรมราชาเกิดขึ้นเพื่อโต้แย้งหรือแก้ปัญหาปรัชญาการเมืองฮินดู ซึ่งมีประเด็นสำคัญคือ ๑) แก้ปัญหาการพึ่งอำนาจเทพเจ้า (ระบบเทวราชา) โดยให้ผู้ปกครองหันมาสนใจ

^{๔๒} ส. ศิวรักษ์, ศิวสีหนาท, หน้า ๙๑.

การพึ่งตนเองและพึ่งธรรมเป็นแนวทางในการแก้ปัญหาทางการเมือง ๒) แก้ปัญหาความเชื่ออำนาจเหนือธรรมชาติหรือการอ้อนวอนเทพเจ้าผ่านพิธีกรรมต่างๆ โดยมุ่งให้มีความเชื่อหรือศรัทธาและปฏิบัติตามคุณธรรม โดยอาศัยฐานแห่งปัญญาเป็นเครื่องมือในตัดสินใจการกระทำเหล่านั้น ไม่ใช่อาศัยเพียงความเชื่อเพียงอย่างเดียว

ประการที่สอง หลักการธรรมราชาเกิดขึ้นเพื่อแก้ไขปัญหาทางการเมืองที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเอง และแนวคิดที่เกิดขึ้นเพื่อแก้ปัญหามืองในพุทธปรัชญานี้ก็จะตอบปัญหาทางการเมืองที่ปรากฏในปรัชญาฮินดูด้วย เรื่องที่พระพุทธองค์ทรงยกเป็นพระอุทาหรณ์เพื่อแก้ปัญหามืองซึ่งมีปัญหาคำคัญ คือ ๑) ผู้ปกครองขาดคุณธรรม ๒) ปัญหาระบบเศรษฐกิจหรือความยากจน ๓) ปัญหาด้านประชาชนไม่มีหลักจริยศาสตร์สังคม ไม่มีบรรทัดฐานทางศีลธรรมอันดีในการอยู่ร่วมกัน ได้แก่ ปัญหาทางศีลธรรม จริยธรรมในการควบคุมพฤติกรรมทางกาย พฤติกรรมด้านการสื่อสาร และคุณภาพของจิตหรือศักยภาพทางความคิดจนทำให้สังคมถึงจุดเสื่อม ปัญหาทางจริยศาสตร์การเมือง จริยศาสตร์สังคมเหล่านั้นมีจุดเริ่มต้นมาจากผู้ปกครองที่ไม่มีคุณธรรม ดังรายละเอียดที่กล่าวมาแล้ว

ดังนั้นการเกิดขึ้นของพระเจ้าจักรพรรดิผู้เป็นธรรมราชาเพื่อแก้ปัญหามืองเหล่านั้น โดยมีหลักการปกครองสำคัญคือ หลักกุศลกรรมบถ ๑๐ ศีล ๕, ๘ และจักรวรรดิวัตร ๑๒ หลักการเหล่านี้จัดว่าเป็นหลักจริยศาสตร์การเมืองหรือจริยศาสตร์สังคมในการอยู่ร่วมกันเป็นบรรทัดฐานทางศีลธรรม ซึ่งสามารถแบ่งเป็นชุดความคิดในเชิงวิธีการและเป้าหมายเชิงพฤติกรรมได้ดังนี้ คือ

๑) เป็นชุดความคิดเพื่อควบคุมความประพฤติส่วนตัว ได้แก่ เป็นชุดความคิดสำหรับปฏิบัติของผู้ปกครองเพื่อควบคุมพฤติกรรมทางกาย วาจา และจิตใจ เป็นการสร้างคุณธรรมให้เกิดขึ้นภายในตนเอง ดำรงตนด้วยธรรมโดยการปฏิบัติตามหลักกุศลกรรมบถ ๑๐ และศีล ๕, ๘ ซึ่งเป็นหลักปฏิบัติในการควบคุมความประพฤติให้ตั้งงามทั้งด้านพฤติกรรมทางกาย ทางด้านการสื่อสารหรือการพูด และวิธีการคิดที่ถูกต้องด้วยธรรม หรือขณะอยู่ในตำแหน่งเมื่อถึงวันอุโบสถ ๑๕ ค่ำ ก็สมาทานรักษากุโบสถศีลเพื่อฝึกฝนตนเองให้มีสติสัมปชัญญะมีความสงบกายใจให้มากขึ้น เพื่อเป็นแบบอย่างทางศีลธรรมแก่ประชาชน และเมื่อผู้ปกครองมีคุณธรรมก็จะทำให้ประชาชนตั้งอยู่ในธรรมโดยง่าย

การมีคุณธรรมส่วนตัวเป็นหลักการสำคัญของธรรมราชา คุณธรรมส่วนตัวเป็นสิ่งที่ธรรมราชาจะละเลยมิได้ทั้งในและนอกเวลาปฏิบัติหน้าที่ ซึ่งพิจารณาได้จากข้อความที่แสดงถึงการเป็นผู้มีธรรมอยู่เสมอที่ว่า “...จงอาศัยธรรมเท่านั้น สักการะธรรม เคารพธรรม นับถือธรรม บูชาธรรม นอบน้อมธรรม มีธรรมเป็นธงชัย มีธรรมเป็นยอด มีธรรมเป็นใหญ่...”^{๔๓} ภาวะผู้นำของธรรมราชาจึงต้องยึดถือธรรมด้วยศรัทธาและปัญญาในการบริหารตนบริหารงาน นันทิเสนิกขุ (Bhikkhu Nandisena)

^{๔๓} ที.ปา. ๑๑/๘๔/๖๒.

มีความเห็นสนับสนุนว่า ผู้ปกครองที่เป็นธรรมราชาต้องมีจริยธรรมก่อนจึงจะสามารถปฏิบัติหน้าที่บรรลุผลได้^{๔๔} พระราชธรรมนิเทศ(ระแบบ จิตฺตญาโณ) มีความเห็นสนับสนุนว่า “การเมืองเป็นเรื่องคุณธรรม หากฝ่ายบริหารและนิติบัญญัติ มีคุณธรรมเหมาะสมแก่ฐานะหน้าที่ของตน ย่อมเกิดความมั่นคงในจิตของตน การปฏิบัติหน้าที่เกี่ยวข้องกับบุคคลร่วมงานก็จะเกิดความมั่นคงทางการเมือง”^{๔๕}

การดำรงตนอยู่ในคุณธรรมด้วยศรัทธาและสติปัญญาที่เป็นสัมมาทิฐิ กล่าวคือ เชื่อมั่นในอำนาจแห่งธรรมและเห็นคุณค่าแห่งธรรมด้วยปัญญาก็จะไม่ละเลยคุณธรรมส่วนตัว เมื่อปกครองตนได้ก็จะปกครองผู้อื่นได้ง่าย เพราะเป็นตัวอย่างทางคุณธรรมแก่ผู้ใต้ปกครอง และไม่ถูกตำหนิในภายหลัง ดังข้อความในอัมมิกสูตรว่า

บัณฑิตตั้งตนในคุณธรรมที่เหมาะสมก่อน แล้วสอนคนอื่นในภายหลัง จึงจะไม่มัวหมอง (ไม่ถูกนินทา)^{๔๖} เมื่อฝูงโคข้ามน้ำไป ถ้าโคจำฝูงไปตรง โคทั้งฝูงก็ไปตรงตามกัน ในเมื่อโคจำฝูงไปตรงในหมู่มนุษย์ก็เหมือนกัน ผู้ใดได้รับแต่งตั้งให้เป็นใหญ่ ถ้าผู้นั้นประพฤติชอบธรรม ประชาชนชาวเมืองก็จะประพฤติชอบธรรมตามไปด้วย หากพระราชที่ตั้งอยู่ในธรรม ชาวเมืองนั้นก็อยู่เป็นสุข^{๔๗}

ดังนั้น คุณธรรมในการควบคุมพฤติกรรมส่วนตัวของผู้ปกครอง มีความสำคัญเป็นอันดับแรก การที่ผู้ปกครองยึดมั่นในคุณธรรม และหน้าที่ของผู้ปกครองได้อย่างสมบูรณ์ก็จะทำให้การเมืองมีเสถียรภาพ ซึ่งจะแตกต่างจากพระราชองค์ที่ ๘ ที่ปรากฏในจกักวัดติสูตร เป็นผู้ไม่ให้ความสนใจละเลยคุณธรรมส่วนตัวสังคมการเมืองจึงล่มสลาย หรือแม้ในปัจจุบันเมื่อผู้ปกครองนักการเมืองไม่มีคุณธรรมส่วนตัวก็เป็นที่ไว้วางใจของประชาชนและไม่สามารถบริหารบ้านเมืองอย่างมีประสิทธิภาพ

๒) เป็นชุดความคิดที่เป็นพันธะทางศีลธรรมที่พึงปฏิบัติต่อผู้ใต้ปกครอง ได้แก่ ชุดความคิดที่เป็นนโยบายทางการเมืองที่ต้องดำเนินการในรัฐหรือนโยบายต่างประเทศ วิธีการปฏิบัติที่สำคัญคือ ดำเนินนโยบายทางการเมืองตามหลักจักรวรรดิวัตร โดยการป้องกันคุ้มครองรักษาผู้ใต้ปกครองทุกระดับ จัดสรรระบบเศรษฐกิจแก้ปัญหาความยากจน มีมาตรการป้องกันไม่ให้เกิดการกระทำผิดเกิดขึ้นในรัฐอยู่บนพื้นฐานหลักศีลธรรม บรรทัดฐาน ขนบธรรมเนียมอันดีงามของสังคม นอกจากนั้น ได้มีนโยบายธรรมวิชัยเผยแผ่ไปสู่สังคมมุ่งเน้นสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ด้านจริยศาสตร์

^{๔๔} Bhikkhu Nandisena, Buddhist Ethics for the Modern World, in **Buddhist Virtues in Socio-Economic Development**, The 8th International Buddhist Conference on the United Nations Day of Vesak Celebrations 12-14 May 2554/2011 Thailand, p.320.

^{๔๕} พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ จิตฺตญาโณ), **ธรรมาธิปไตย**, (กรุงเทพมหานคร : พรตวิการพิมพ์, ๒๕๓๔), หน้า ๒๓.

^{๔๖} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๕๘/๘.

^{๔๗} อง. จตุกก. (ไทย) ๒๑/๗๐/๑๑๖.

สังคม ให้ประชาชนได้เรียนรู้และยึดมั่นในหลักกุศลกรรมบถ ๑๐ ศีล ๕ และมนุษยธรรม ๕^{๔๘} และขยายนโยบายธรรมวิชัยไปสู่ต่างประเทศหรือกษัตริย์ที่เป็นเมืองขึ้นด้วย

จากที่ได้อธิบายมา วิธีบริหารบ้านเมืองของธรรมราชาในพุทธปรัชญาสามารถสรุปหลักการปกครองได้ ๒ ชุดความคิดคือ ๑) ผู้ปกครองดำรงตนด้วยคุณธรรมอย่างหนักแน่น ได้แก่ มีศรัทธามั่นคงไม่คลอนแคลนยึดมั่นในธรรมาธิปไตย ไม่สร้างภาพว่าตนเองเป็นคนมีคุณธรรมเพื่อความชอบธรรมทางการเมือง ยึดมั่นในอำนาจธรรมด้วยความรู้ความศรัทธาและความเข้าใจหรือปัญญา เป็นแบบอย่างทางคุณธรรมแก่ผู้ใต้ปกครอง ๒) ดำเนินนโยบายทางการเมืองด้วยความชอบธรรม ได้แก่ มีบทบาทหน้าที่ในการบริหารราชการแผ่นดินบนบรรทัดฐานหลักศีลธรรม มุ่งแก้ปัญหาทางการเมืองและพัฒนาประชาชนครอบคลุม ๓ ด้าน คือ การพัฒนาภาวะแวดล้อมทางกายภาพ (กายกรรม) การพัฒนาการสื่อสาร (วจีกรรม) และการพัฒนาศักยภาพทางความคิดหรือปัญญา (มโนกรรม)

วิธีการแก้ปัญหาด้วยชุดความคิดเหล่านี้ เป็นการแก้ปัญหาสังคมการเมืองที่เคยเกิดขึ้นในสังคมการเมืองดังที่กล่าวไว้ในพุทธปรัชญา ซึ่งมีต้นเหตุมาจากผู้ปกครองที่ไม่มีคุณธรรม ละเลยหลักจักรวรรดิวัตรหรือไม่ปฏิบัติตามราชธรรมอันดีที่ผู้ปกครองคนก่อนเคยปฏิบัติสืบมา จนมีผลกระทบต่อสังคมเกิดปัญหาจริยธรรมในด้านต่างๆ คือ ปัญหาจริยธรรมทางกายกรรม ปัญหาจริยธรรมด้านการพูดการสื่อสาร และปัญหาการขาดศักยภาพทางความคิดหรือปัญญาที่ถูกต้อง

นอกจากนั้น หลักการปกครองเหล่านี้เป็นข้อโต้แย้งแนวคิดปรัชญาฮินดูซึ่งมีประเด็นสำคัญคือ ๑) สถานะของธรรมราชาแบบพุทธเกิดขึ้นจากการประพจน์ธรรม พึงธรรมด้วยตนเอง ไม่ใช่เกิดขึ้นจากอำนาจเทพเจ้าจนได้สถานธรรมราชาแบบเทวราชอย่างแนวคิดฮินดู ๒) แนวคิดแบบธรรมราชาในพุทธปรัชญา เป็นแนวคิดที่มุ่งแก้ปัญหาทางการเมืองบนพื้นฐานแห่งความเป็นจริง อิงความเชื่อในอำนาจกฎแห่งการกระทำ คือ ทำดีย่อมได้รับผลดี ทำชั่วย่อมได้รับผลชั่ว เป็นการปฏิบัติที่เป็นธรรมระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ ไม่ได้อิงความเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติเหมือนคติฮินดู ๓) ธรรมราชาแบบพุทธยึดมั่นในศีล ๕,๘ และหลักกรรมบถ ๑๐ เพื่อเป็นแนวทางในการจัดระบบพฤติกรรมทางจริยธรรมให้สมบูรณ์ทั้งด้าน กาย วาจา และใจ มีคุณธรรมจริยธรรมในการครองตนและปกครองบ้านเมือง ไม่ใช่เอกสิทธิพิเศษหรือข้อยกเว้นในการกระทำใดๆ เพราะกฎแห่งธรรมหรือความจริงเป็นตัวกำหนดการกระทำอยู่แล้ว และ ๔) หลักศีล ๕,๘ และหลักกุศลกรรมบถ ๑๐ กล่าวโดยสรุป ก็คือหลักควบคุมการกระทำความชั่วทั้งด้านกายกรรม วจีกรรม และมโนกรรม เมื่อยึดมั่นในหลักเหล่านี้ก็จะไม่เบียดเบียนทำลายผู้อื่นด้วยการฆ่า การแย่งชิงลักขโมยสิ่งของของผู้อื่น จึงเป็นแนวคิดที่เกิดขึ้น

^{๔๘} ธรรม ๕ คือ ความเมตตา, การเลี้ยงชีพในทางสุจริต, การระงับยับยั้งควบคุมตนในทางกามารมณ์, ความสัตย์ ความซื่อตรง, และมีความรู้ตัวอยู่เสมอ ไม่เมาเมัวประมาท ใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๗๕-๑๗๖.

เพื่อให้ทุกคนมีเมตตาธรรม มีความรักผู้อื่น และแนวคิดการมีเมตตา เมื่อวิหิงสานี้ก็จะเห็นแย้งหรือหักล้างแนวคิดการทำสงคราม การฆ่าสัตว์เพื่อบูชายัญแบบฮินดูที่เชื่อว่าเทพเจ้า คือ ผู้จัดสรรอำนาจการปกครองอย่างแท้จริง

๔.๖ ธรรมราชากับการมีทัศนะแบบประชาธิปไตย

ในประเด็นนี้ เป็นการแสดงถึงควมมีภาวะผู้นำเกี่ยวกับความเป็นผู้มีใจกว้างและความเป็นราชาปราชญ์ กล่าวคือ ธรรมราชาได้พัฒนาความรู้ในการพัฒนาการเมืองการปกครอง โดยได้เปิดพื้นที่เพิ่มวิสัยทัศน์ทางการเมืองทั้งด้านจริยศาสตร์การเมืองสำหรับควบคุมพฤติกรรมของผู้นำด้านกาย วาจาและใจ และแนวคิดในการบริหารบ้านเมือง ซึ่งใช้วิธีในการเพิ่มวิสัยทัศน์การเมืองที่สำคัญดังนี้

การเป็นผู้ใฝ่เรียนรู้ ได้แก่ ธรรมราชาก่อนที่จะขึ้นครองอำนาจก็ได้ผ่านการฝึกฝนเรียนรู้ศาสตร์ต่างๆ มาเป็นอย่างดีและเคยช่วยราชการบริหารแผ่นดินในตำแหน่งปริณายกซึ่งเป็นจักรแก้วประเภทหนึ่งของธรรมราชา เรียกว่า มีความรู้และประสบการณ์ทางการเมือง หลังจากได้รับตำแหน่งผู้ปกครองได้ครองอำนาจโดยสมบูรณ์แล้ว ก็ได้หยุดแสวงหาความรู้ ยึดมั่นในหลักจักรวรรดิวัตร คือ เข้าไปศึกษาสนทนากับสมณพราหมณ์ผู้เป็นบัณฑิต เรียกว่า คบคนดีหรือบัณฑิต ประเด็นสำคัญในการศึกษา คือ “สิ่งที่ควรทำคืออะไร สิ่งที่ไม่ควรทำหรือควรงดเว้นคืออะไร สิ่งใดทำแล้วเกิดประโยชน์ สิ่งใดทำแล้วเกิดความทุกข์ เป็นเกณฑ์ตัดสินว่าสิ่งที่ดีคืออะไร สิ่งที่ไม่ดีคืออะไร สิ่งใดควรทำ สิ่งใดไม่ควรทำ”การเป็นผู้ใฝ่เรียนรู้ เรียกว่า มีความเป็นพหูสูต คือ ผู้คงแก่เรียน เป็นผู้ฟังมาก (มีสุตะ)^{๔๙}

การคบคนดีหรือบัณฑิต ได้แก่ ธรรมราชาดำรงตนด้วยปัญญาทางธรรม ในขณะที่บริหารบ้านเมืองไม่ได้หยุดศึกษาเรียนรู้ หมั่นเข้าไปพบสมณพราหมณ์ผู้เป็นกัลยาณมิตรและมีภูมิธรรมรักษาศีลบริบูรณ์ มีคุณลักษณะของคนดี คือ (๑) เป็นผู้ไม่มัวเมาและประมาท (๒) มีขันติและโสรจจะ คือ มีความอดทน และความสงบเสงี่ยม (๓) เป็นผู้ผ่านการฝึกฝนตนมาดี และมีความสงบดำรงตนอยู่เพียงลำพัง และ (๔) เป็นผู้ดับกิเลสได้ คือ มีพฤติกรรมทางคุณธรรมศีลธรรมอย่างสมบูรณ์ การเข้าไปศึกษาสนทนาเรียนรู้กับสมณพราหมณ์ผู้สงบนี้เป็นวิธีการเลือกคบคนดี เพื่อเป็นการเตือนสติตนเองอยู่เสมอไม่ให้หลงผิดไปในอกุศลธรรมหรืออบายมุข และเป็นวิธีการป้องกันความชั่วร้ายหรือสิ่งที่ไม่ถูกต้องไม่ให้เกิดขึ้น การเลือกคบหาคนดี เป็นการเสวนากับสัตบุรุษ เรียกว่า เป็นผู้มีกัลยาณมิตรคอยช่วยให้สติเตือนว่าสิ่งที่ดีหรือไม่ดีเป็นอย่างไร^{๕๐} และจะไม่แสวงหาความรู้จากคนพาล ซึ่งจะนำไปสู่

^{๔๙} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๔๑๐.

^{๕๐} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๒๒-๖๒๔.

ความเสื่อมด้านความคิดหรือปัญญาและการปฏิบัติที่ผิด ดังข้อความว่า “ความรู้เกิดแก่คนพาลเพียงเพื่อทำลายฝ่ายเดียว กำจัดคุณงามความดีทำปัญญาของเขาให้ตกต่ำ”^{๕๑}

ความเป็นผู้มีใจกว้าง ได้แก่ ธรรมราชายอมรับฟังความเห็นของผู้อื่น ไม่สำคัญว่าตนเองเป็นผู้ฉลาดกว่าใคร ไม่ยึดมั่นในความเห็นของตนเป็นใหญ่ (อัตตาธิปไตย) ไม่ละราชธรรมที่เป็นราชประเพณีอันดีที่เคยปฏิบัติมาและมองการณ์ไกลใจกว้างพัฒนาความคิดอยู่เนืองๆ ประชุมปรึกษาหารือกับคณะที่ปรึกษาผู้เป็นปราชญ์ราชบัณฑิต ตลอดจนถึงผู้ช่วยปฏิบัติราชการในหน่วยงานต่างๆ เพื่อหาทางแก้ปัญหาและพัฒนาการเมืองการปกครองให้ดียิ่งขึ้น

จะเห็นได้ว่า ผู้ปกครองแบบธรรมราชาได้มีภาวะผู้นำและความมีวิสัยทัศน์ทางการเมือง ไม่ยึดมั่นในอัตตาธิปไตย ไม่สำคัญตนว่าเป็นผู้มีอำนาจยิ่งใหญ่และได้รับการศึกษามากแล้ว แม้จะมีประสบการณ์ด้านการศึกษา ประสบการณ์ด้านการงานมาเป็นอย่างดี แต่ธรรมราชายังต้องพัฒนาความรู้หรือศักยภาพทางปัญญาอยู่เสมอ โดยถือว่าเป็นภาระหน้าที่สำคัญและต้องรับผิดชอบในฐานะเป็นผู้ปกครอง การศึกษาดังกล่าวต้องอยู่ในสถาบันการศึกษาที่มีครูอาจารย์เป็นสมณพราหมณ์ผู้เป็นกัลยาณมิตร นอกจากนั้นยังศึกษาเรียนรู้กับคณะที่ปรึกษาที่ช่วยให้คำแนะนำในการบริหารบ้านเมือง วิธีปฏิบัติดังกล่าวเรียกว่า “ความเป็นผู้มีภาวะผู้นำแบบราชาปราชญ์” และความเป็นผู้มีความราชาปราชญ์ในความหมายนี้มียอดประกอบ ๓ อย่างคือ เป็นผู้ใฝ่เรียนรู้ คบบัณฑิต (กัลยาณมิตร) และมีความใจกว้าง ซึ่งการเรียนรู้ดังกล่าวมีทั้งความรู้ในการบริหารบ้านเมืองและความรู้ด้านคุณธรรม เรียกว่า “มีความรู้คู่กับคุณธรรม” ในปรัชญาตะวันตกเพลโตเสนอคุณลักษณะของผู้ปกครองแบบราชาปราชญ์ไว้ว่า “ผู้ปกครองต้องได้รับการฝึกฝนตั้งแต่เกิดเพื่อรับหน้าที่ผู้ปกครอง...และเป็นราชาปราชญ์ ต้องรักในความรู้ มีความรู้ในแบบ โดยเฉพาะแบบแห่งความยุติธรรม ศีลธรรม และความดี”^{๕๒} ในข้อนี้คุณลักษณะของราชาปราชญ์มีความตรงกัน คือ “ความเป็นผู้รู้ รักในความรู้และมีคุณธรรม” เพียงแต่ความรู้และคุณธรรมของธรรมราชากับราชาปราชญ์ของเพลโต อาจจะแตกต่างกันในวิธีการเข้าถึงความรู้และชุดคุณธรรมในการปฏิบัติเท่านั้น

คุณสมบัติในการเรียนรู้ ระหว่างธรรมราชาแบบพุทธกับธรรมราชาแบบฮินดู มีความตรงกันกล่าวคือ ผู้ที่จะมาเป็นผู้ปกครองต้องมีคุณสมบัติด้านการศึกษา อย่างหลักการฮินดูก็ถือว่าผู้ปกครองต้องเรียนจบทั้งหลักคำสอนด้านศาสนา คัมภีร์พระเวทและหลักการปกครองบ้านเมือง ส่วนในพุทธปรัชญาก็ถือว่า ธรรมราชาต้องเป็นผู้มีการศึกษาหรือเป็นปริณายก เป็นบัณฑิต มีศักยภาพทาง

^{๕๑} พ.ร. (ไทย) ๒๕/๓๒/๔๙.

^{๕๒} Philip Stokes, *Philosophy The Great Thinkers*, (London : Arcturus Publishing Limited, 2007), p. 207, Kenneth Shouler, *The Everything Guide to Understanding Philosophy*, p. 37.

ความคิด เข้าไปปรึกษาเรียนรู้สิ่งที่ดีหรือไม่ดีกับสมณพราหมณ์หรือบัณฑิต จะเรียกว่า ธรรมราชาแบบ พุทธมีคุณสมบัติด้านการเรียนรู้วิวัฒนาการมาจากปรัชญาฮินดู เพียงแต่เน้นการศึกษาในสาระที่ แตกต่างกัน

สำหรับในด้านทัศนะประชาธิปไตย ผู้ปกครองทั้งพุทธปรัชญาและฮินดูต่างก็มีคณะที่ปรึกษา มีพราหมณ์บุโรหิตคอยให้คำแนะนำทางการเมือง ยอมรับฟังความเห็นผู้อื่น อาจจะแตกต่างกันใน รายละเอียดเกี่ยวกับประเด็นที่ให้คำปรึกษาว่า เป็นธรรมหรือไม่ คณะที่ปรึกษาทรงธรรม ผู้ปกครอง ทรงธรรม ทัศนะประชาธิปไตยก็จะเป็นธรรม กิจกรรมทางการเมืองก็จะเป็นธรรม และมีข้อสังเกต อย่างหนึ่งว่า ผู้ปกครองในระบอบราชาธิปไตยในยุคนั้น โดยทั่วไปผู้ปกครองจะใช้อำนาจแบบ อัตตาธิปไตย ปัญหาทางการเมืองจึงเกิดขึ้นได้ง่าย ในพุทธปรัชญาจึงเสนอวิธีการปกครองโดยใช้ อำนาจแบบธรรมาธิปไตยขึ้นมา เพื่อให้ผู้ปกครองได้ยึดธรรมเป็นเครื่องมือเป็นกลไกในการปกครอง

๔.๗ ธรรมราชาภิเศกษุกิจ

สภาพสังคมการเมืองโดยทั่วไปก็จะมีปัญหาเกี่ยวกับด้านเศรษฐกิจ ประชาชนเกิดยากจน ไม่มีงานทำ ซึ่งเป็นปัญหาเร่งด่วนที่ผู้ปกครองต้องเอาใจใส่ ปัญหาความยากจนหรือเศรษฐกิจเป็นเงื่อนไข สำคัญที่นำไปสู่ปัญหาทางจริยธรรมทางสังคมหลายด้าน ทั้งปัญหาการลักทรัพย์ การฆ่าชิงทรัพย์ การ ลงอาญาด้วยการประหารชีวิตโจรหรือขโมย เป็นต้น ธรรมราชาจึงแก้ปัญหาโดยการแบ่งปันทรัพย์แก่ คนยากจนในขณะนั้น เพื่อเป็นต้นทุนทำธุรกิจและดำเนินชีวิตไม่ให้ลำบาก ซึ่งเป็นภาระหน้าที่ความ รับผิดชอบของธรรมราชาตามที่ระบุไว้ในหลักจักรวรรดิวัตร และการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นได้เพราะธรรม ราชาไม่มีความเสียสละ ไม่มีความโลภจนผิดธรรม มีความเมตตาประชาชนจึงได้แบ่งปันทรัพย์แก่คน ยากจนได้ทันที เป็นวิธีการแก้ปัญหาอาชญากรรม และปัญหาจริยธรรมทางสังคมตั้งแต่เริ่มต้นด้วย

หากพิจารณาการปกครองของพระราชาแบบอัตตาธิปไตย (องค์ที่ ๘ ในจักรกัสดัตตสูตร) ช่วงที่เกิดปัญหาจริยธรรมทวีความรุนแรงมากขึ้นเป็นเพราะการแก้ปัญหาโดยใช้วัตถุหรือเงินแก้ปัญหา เรียกว่า เงินหรือวัตถุสำคัญกว่าธรรมหรือหลักความดีงามในใจของคน กล่าวคือเมื่อจับขโมยผู้ทำผิดได้ แล้วแทนที่จะแก้ปัญหาโดยการลงโทษด้วยกลไกทางธรรมหรือการทำความเข้าใจสร้างทัศนคติให้ดีขึ้น มีความเห็นถูกต้อง แต่พระราชากลับแก้ปัญหาโดยมอบทรัพย์ให้แก้ขโมยโดยหวังว่า เมื่อเขาได้เงินแล้ว จะไม่ทำความผิด แต่มีผู้เลียนแบบมากยิ่งขึ้น และปัญหาจริยธรรมก็มากยิ่งขึ้นจนไม่สามารถแก้ปัญหา สังคมได้ การใช้วัตถุแก้ปัญหาจึงเป็นการเพิ่มปัญหามากขึ้น โดยธรรมชาติของคนมีความอยากจนขาด เหตุผลทางจริยธรรม อย่างแนวคิดทางการเมืองในอรรถศาสตร์หรือทัศนะของเกอฏิลยะ ถือว่า เศรษฐกิจสำคัญกว่าธรรมะ และธรรมะนั้นต้องปรับมาเป็นเครื่องมือรับใช้ระบบบอรรณะหรือเศรษฐกิจ จึงจะทำให้รัฐมีความมั่นคง และแผ่ขยายอำนาจ อาณาจักรออกไปได้มากยิ่งขึ้น ดังข้อความว่า “ไม่มี พระราชาองค์ไหนที่จะยึดครองโลกนี้ได้ โดยการยึดมั่นในธรรม ยิ่งที่จะหวังให้ได้รับใช้รัฐหรือเพื่อความ

มั่งคั่งด้วยแล้วย่อมเป็นไปไม่ได้ หากพระราชาชื้อมธรรมาจากกับคนชั้นต่ำอันมากมาย ให้พวกเขาหลงในวาทะ เพื่อพระราชาก็จะหลวกลวงคนพวกนั้นได้สำเร็จ จนยึดครองราชอาณาจักรมาได้ ถ้าจำเป็นก็ต้องใช้กองทัพอันเข้มแข็ง เพื่อทำลายข้าศึกด้วยกลอุบายต่างๆ”^{๕๓} ส. ศิวรักษ์ เห็นว่า พระเจ้าอโศกให้ธรรมะสำคัญกว่าอรรถะ เปลี่ยนนโยบายใช้ระบบเศรษฐกิจนำการเมืองมาใช้ธรรมนำการเมือง ธรรมะก็คือหิงสธรรม^{๕๔} การใช้ธรรมนำการเมือง การปกครองเป็นไปเพื่อธรรม โดยให้ทุกฝ่ายศึกษาเรียนรู้ปฏิบัติสิ่งที่ถูกต้องและการใช้ธรรมนำการเมืองและเศรษฐกิจ จึงจะเกิดเป็นธรรมรัฐอย่างสมบูรณ์

จากที่ได้อธิบายมา พุทธปรัชญาถือว่า เศรษฐกิจมีความสำคัญน้อยกว่าธรรมะหรือความถูกต้อง หากระบบเศรษฐกิจไม่มีธรรม ไม่มีความถูกต้อง ก็ทำให้เศรษฐกิจดำเนินต่อไปไม่ได้ เพราะต่างฝ่ายก็ใช้เล่ห์กลเพื่อผลทางเศรษฐกิจ ผลที่สุดนำไปสู่ความขัดแย้งได้ ธรรมจึงคือความถูกต้อง กลไกเศรษฐกิจที่ชอบธรรมจึงมีความสำคัญกว่ามูลค่าทางวัตถุ เมื่อมีธรรมก็จะสร้างมูลค่าทางวัตถุได้ยิ่งขึ้น

ในหลักจักรวรรดิวัตรและหลักราชสังคหวัตถุธรรม^{๕๕} กล่าวว่า ผู้ปกครองมีหน้าที่จัดสรรเศรษฐกิจแบ่งปันทรัพย์แก่คนยากจน และสร้างความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจกับผู้ปกครองในดินแดนอื่น ด้วยการสงเคราะห์วัตถุสิ่งของที่จำเป็นต่างๆ ให้แก่ผู้ปกครองประเทศเล็กๆ เหล่านั้น วิธีการปฏิบัติของธรรมราชาในจักรกัปปวัตตสูตรนี้ ถือว่าเป็นหน้าที่ความรับผิดชอบของผู้ปกครองที่ต้องจัดปัญหาปากท้องของประชาชนผู้ยากจน และการกระจายระบบเศรษฐกิจไปยังผู้ปกครองในประเทศเล็กนั้น ไม่ได้มุ่งหวังแลกเปลี่ยนมูลค่าทางเศรษฐกิจ และไม่ใช่ว่าการแข่งขันทางเศรษฐกิจแบบมุ่งผลกำไร แต่เป็นการให้หรือสงเคราะห์ให้ผู้ปกครองอื่นให้มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ไม่ได้มุ่งหวังผลตอบแทนใดๆ จึงเป็นการปกครองโดยใช้คุณธรรมนำการเมือง ใช้คุณธรรมนำเศรษฐกิจ กระจายประโยชน์ทางวัตถุให้แก่ผู้อื่น

การจะใช้ธรรมนำเศรษฐกิจได้ จุดเริ่มต้นที่สำคัญอยู่ที่ตัวผู้ปกครอง หมายถึง ผู้ปกครองต้องมีคุณธรรมในการดำรงชีวิต และขัดเกลาตนเองให้เป็นผู้มีก่น้อยสันโดษมีชีวิตที่เรียบง่ายไม่บำรุงบำเรออินทรีย์ทั้งห้าหรือตา หู จมูก ลิ้น และกายประสาทด้วยตัณหา เห็นคุณค่าชีวิตภายในชีวิตมากกว่าคุณค่าด้านวัตถุ กล่าวคือเป็นผู้มีปัญญาสามารถรู้ทันตัณหาไม่ให้มีอำนาจเหนือจิตใจ เนื่องจากตัณหา

^{๕๓} ส. ศิวรักษ์, เสียงจากปัญญาชนสยามวัย ๗๗, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยามปริทัศน์, ๒๕๕๓), หน้า ๒๒๙.

^{๕๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๙.

^{๕๕} ราชสังคหวัตถุ ๔ ประการ คือ ๑. สัสสมะระ ความฉลาดในการบำรุงพืชพันธุ์ธัญญาหาร คือ ส่งเสริมการเกษตรและการกระตุ้นเศรษฐกิจแก่ประชาชนแต่น้อย ๒. ปริสสมะระ ความฉลาดในการใช้คนปฏิบัติราชการทั้งฝ่ายทหารและฝ่ายพลเรือนโดยจ่ายเงินเดือนค่าตอบแทนอย่างเพียงพอ ๓. สัมมาปาสะ ความมีอัธยาศัยดี รู้จักผูกใจประชาชนด้วยการส่งเสริมอาชีพ ให้ทุนทำกิจการต่างๆ โดยไม่คิดดอกเบี้ย และ ๔. วาขเปยยะ รู้จักพูดจาไพเราะอ่อนหวาน ใช้คำสุภาพนุ่มนวลอันเป็นที่ตั้งแห่งความสมัคสมานสามัคคี ใน ส.ส.อ. ๑/๑๙๗-๑๙๘.

คือความอยากเสพ อยากบริโภค ต้องการบำเรออินทรีย์ทั้งห้า มุ่งหาผลประโยชน์^{๕๖} ดังนั้น จึงต้องแก้ปัญหาด้วยการควบคุมค้นหาไม่ให้มีอำนาจ เมื่อควบคุมค้นหาได้แล้ว ความตระหนี่ ความโลภก็จะเบาบางไปด้วย ผู้ปกครองก็เกิดความเมตตากรุณาต่อประชาชนและมีความเสียสละแบ่งปันทรัพย์แก่คนยากโดยเป็นหน้าที่ นับว่าเป็นการใช้ธรรมนำเศรษฐกิจ ผู้ปกครองแบบธรรมราชาไม่ให้อำนาจของวัตถุหรือโภคทรัพย์มีอิทธิพลเหนือจิตใจ จะให้ความสำคัญแก่ธรรมนำการเมือง กำจัดความอยาก ความตระหนี่ในใจออกไป จึงเป็นผู้เสียสละดูแลประชาชนอย่างดี โดยยึดพุทธปรัชญาที่ว่า “โภคทรัพย์ทั้งหลายย่อมทำลายคนมีปัญญาทราม แต่จะไม่ทำลายคนที่แสวงหาฝั่งเพราะความพยายามอยากในโภคทรัพย์ คนมีปัญญาทรามจึง ทำลายตนเองดุจทำลายคนอื่น”^{๕๗}

๔.๘ หลักธรรมวิชัยและระบบธรรมรัฐ

แนวคิดธรรมวิชัยเป็นหัวใจสำคัญของระบบธรรมรัฐ เพราะรัฐที่ผู้ปกครองและประชาชนร่วมมือกันประพจน์แต่สิ่งที่ดีงาม มีความสามารถในการเอาชนะสิ่งที่ไม่ดีในใจตนเองได้ และขยายนโยบายธรรมวิชัยที่เป็นเครื่องมือในการขจัดสิ่งที่ไม่ดีในใจของคนออกไปได้อย่างกว้างขวาง จึงจะเกิดระบบธรรมรัฐได้ จึงจำเป็นต้องอธิบายหลักธรรมวิชัยและระบบธรรมรัฐเป็นสิ่งที่ต้องควบคู่กัน

๔.๘.๑ นโยบายธรรมวิชัย

แนวคิดเรื่องธรรมวิชัยในพุทธปรัชญาเกิดขึ้นในท่ามกลางแนวคิดแบบฮินดู ซึ่งทั้งสองกลุ่มความคิดมีความเห็นที่แย้งกันอยู่ กล่าวคือ คำว่า ธรรม ในทัศนะของปรัชญาฮินดูและพุทธปรัชญามีทัศนะตรงกัน คือ ๑)หน้าที่ทางศีลธรรมและ ๒)สิ่งที่ชอบธรรม^{๕๘} ในความหมายที่แตกต่างกันนั้นคำว่า “ธรรม” ในทัศนะของฮินดู หมายถึง หน้าที่ของบุคคลตามวาระหน้าที่ที่ติดตัวมาตั้งแต่แรกเกิด คือ “ธรรมของวาระ” เช่น ธรรมของพราหมณ์ คือมีหน้าที่ในการสั่งสอน ธรรมของกษัตริย์ คือ มีหน้าที่ในการปกครองป้องกันคุ้มครองประเทศ จากความหมายนี้ธรรมหรือหน้าที่แบบฮินดูจึงเป็นสิ่งที่เทพเจ้ากำหนดมาเป็นหลักศีลธรรมและเป็นความชอบธรรมตามอำนาจเทพเจ้า

ดังนั้น คำว่า “ธรรมวิชัย” ในทัศนะทางการเมืองของฮินดูจึงเป็นความชนะตามหน้าที่ของแต่ละวาระ อย่างวาระกษัตริย์มีหน้าที่ในการปกครอง เป็นนักรบ ทำสงครามได้อย่างชอบธรรมแม้จะมีกองทัพฝ่ายตนและฝ่ายศัตรูเสียชีวิตในสนามรบก็เป็นสิ่งที่มีความถูกต้องชอบธรรมตามหน้าที่ แม้จะชนะผู้อื่นด้วยศัสตราอาวุธหรือการสงครามก็เป็นความถูกต้องชอบธรรม การรบการทำสงครามเป็นหน้าที่อันสำคัญของกษัตริย์ ดังข้อความในมหาภารตะ พระกฤษณะได้สอนท้าวอรชุนว่า “หน้าที่

^{๕๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *พัฒนาคุณภาพชีวิตด้วยจิตวิทยาที่ยั่งยืน*, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๕๑), หน้า ๕๘.

^{๕๗} พ.ร.บ. (ไทย) ๒๕/๓๕๕/๑๔๔.

^{๕๘} ปรีชา ช่างขวัญยืน, *ธรรมรัฐ-ธรรมราชา*, หน้า ๑.

โดยตรงของกษัตริย์ ไม่มีอะไรจะดีกว่าสงครามที่เป็นธรรม หากไม่ทำสงครามอันเป็นธรรมนี้ ถือว่าละหน้าที่และจะได้รับเกียรติอันชั่วช้า”^{๕๙} และพระกฤษณะเตือนสตีอรรชุนว่า “ธรรมสำหรับสัตว์โลกสำคัญเหนืออื่นใด แม้จะต้องฆ่าญาติ หากทำไปด้วยความชอบธรรม ย่อมเป็นสิ่งที่ถูกต้องดีงาม”^{๖๐} ในทัศนะของฮินดู การปกครองในเวลาปกติกษัตริย์ต้องจะยึดหลักอหิงสาและเมตตาไม่ลุแก่อำนาจ แต่เวลาสงครามหรือจำเป็นต้องป้องกันรัฐและประชาชน กษัตริย์มีหน้าที่ทำสงครามด้วยความกล้าดังในคัมภีร์ภควัทคีตาระบุว่า “กษัตริย์ต้องมีความกล้าหาญ ทรงเดช ความมั่นคง ความขะมักเขม้น การไม่ครั่นคร้ามในสงคราม การบริจาทาน และความสามารถในการปกครอง”^{๖๑} จะเห็นได้ว่า ผู้ปกครองแบบฮินดูแม้จะอยู่ภายใต้กฎอหิงสาและเมตตา แต่มีข้อยกเว้นในกรณีต้องทำหน้าที่ในการป้องกันประเทศ สามารถที่จะฆ่าผู้อื่นได้อย่างชอบธรรมและเป็นความชอบธรรมตามอำนาจของพระเจ้า แต่อย่างไรก็ตาม แม้การฆ่าจะเป็นสิ่งที่ชอบธรรมตามหน้าที่ของผู้ปกครอง ก็เป็นวิธีหนึ่งที่จะก่อให้เกิดความรุนแรงได้มากยิ่งขึ้นและมีผลเสียต่อมนุษยชาติโดยรวม แม้มหาตมะคานธี เป็นนักปกครองคนสำคัญของอินเดีย แม้จะเป็นชาวฮินดูโดยสายเลือด แต่กลับเห็นภัยหรือความสูญเสียจากการฆ่าจึงกลับมาใช้แนวคิดแบบสันตินิยมไม่เห็นด้วยกับสงคราม โดยยึดหลักอหิงสาหรือการไม่เบียดเบียนกัน ดังคำพูดของท่านที่ว่า “เราต้องรักษาสันติวิธี สงครามนั้นเป็นสิ่งที่ผิด ชั่วร้าย...อหิงสาธรรมและสัจจะนั้นเป็นหลักเกณฑ์แห่งเผ่าพันธุ์มนุษย์”^{๖๒} คำพูดนี้ดูเหมือนจะขัดแย้งกับทัศนะของฮินดู อาจจะใช้ได้ ในภาวะสังคมปกติ แต่เมื่อมีความจำเป็นต้องฆ่าหรือทำสงครามผู้ปกครองแบบฮินดูก็ยังจำเป็นต้องทำหน้าที่ของตนโดยยึดหลักการที่ “ฆ่าผู้อื่นไม่มีความผิด เพราะฆ่าตามหน้าที่”

ส่วนในพุทธปรัชญา “ธรรม” ก็เป็นหน้าที่เหมือนกัน แต่เป็นหน้าที่ทางศีลธรรมตามกฎธรรมชาติซึ่งไม่ใช่หน้าที่ที่พระเจ้าหรือพระพรหมเป็นผู้กำหนดให้ ซึ่ง “ธรรม” ในความหมายที่กล่าวมานั้นมีองค์ประกอบ ๒ อย่างคือ ๑) วิธีการของการกระทำ ได้แก่ การกระทำที่ดี และ ๒) ผลลัพธ์หรือเป้าหมายของวิธีการ ทั้งวิธีการและเป้าหมายนั้นต้องอยู่บนบรรทัดฐานของศีลธรรม หมายถึง วิธีการก็ต้องดีด้วยและผลที่เกิดขึ้นนั้นก็ต้องเป็นสิ่งที่ดีด้วยไม่ผิดทำนองคลองธรรม ไม่ก่อความเดือดร้อนแก่ตนและผู้อื่นหรือสังคม ในพุทธปรัชญาถือว่า วิธีการที่ดีนั้นตัดสินจากกุศลมูล ๓ ประการ ได้แก่ ความไม่

^{๕๙} ดุรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓-๕.

^{๖๐} ส. ศิวรักษ์, เสียงจากปัญญาชนสยามวัย ๗๗, หน้า ๒๒๗.

^{๖๑} ภควัทคีตา ๑๘/๔๑-๔๔ อ้างใน ปรีชา ช่างขวัญยืน, ธรรมรัฐ-ธรรมราชา, หน้า ๔.

^{๖๒} สรุปสาระสำคัญจาก มหาตมะ คานธี, “ลัทธิแห่งคัมภีร์มดคาบ” ปาจารย์สาร ๑๔ (เมษายน-มิถุนายน ๒๕๑๘): ๕๖-๖๓ อ้างใน ดำรงค์ วิเชียรสิงห์, “ปัญหาทางจริยธรรมเกี่ยวกับการทำสงคราม”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๐), หน้า ๑๓.

โลภ(non-greed) ความไม่โกรธ(non-hatred) และความไม่หลง(non-delusion^{๖๓}) หากการกระทำประกอบด้วย ๓ อย่างนี้ ก็เรียกว่า “การกระทำที่ดี” ดังนั้น “ธรรม” ที่แปลว่า “หน้าที่” ก็ต้องเป็นหน้าที่ที่อยู่บนฐานแห่งกุศลมูลคือ มีเจตนาดีเสมอ(กุศลเจตนา) และเป็นหน้าที่ทางศีลธรรม ทุกคนมีสิทธิที่จะทำหน้าที่ด้วยเจตนาดีและมีศีลธรรมอย่างเท่าเทียมกัน

คำว่า “ธรรมวิชัย” ในพุทธปรัชญา หมายถึง การชนะโดยธรรม ได้แก่ การชนะด้วยความดีงาม มีเจตนาที่ดีมุ่งประโยชน์แก่ผู้อื่นและความเจริญของรัฐ แนวคิดเรื่องธรรมวิชัยเป็นนโยบายทางการเมืองที่สำคัญ เป็นวิธีการขยายอำนาจแห่งธรรมหรือหลักจริยศาสตร์สังคมไปสู่ประชาชนในที่ต่างๆ และเผยแผ่ไปยังกษัตริย์เมืองเล็กที่เป็นเมืองขึ้น การดำเนินการนโยบายธรรมวิชัยนั้น สามารถแบ่งออกเป็น ๒ รูปแบบ คือ

๑) สร้างระบบธรรมวิชัยในตนเอง ได้แก่ ผู้ปกครองหรือข้าราชการฝ่ายปกครอง ต้องเรียนรู้คุณธรรม จริยธรรมแล้วนำมาปฏิบัติ เรียกว่า การสร้างคุณธรรมให้เกิดขึ้นในใจตนเอง เข้าใจสิ่งที่ดีหรือไม่ดี อะไรควรหรือไม่ควรแล้ว ก็ทำสิ่งที่ดีละเว้นสิ่งที่ไม่ดี ใช้ศักยภาพทางความคิดหรือปัญญาในการจัดสถานะที่ไม่ดีในใจเหล่านั้น จนเป็นอุปนิสัยอันดีงามสามารถเอาชนะใจตนเองและทำตนเป็นแบบอย่างทางคุณธรรมแก่เพื่อนร่วมงานและประชาชนผู้ใต้ปกครอง

การชนะตนเอง เป็นจุดเริ่มต้นสำคัญของการสร้างคุณธรรมจริยธรรมให้เกิดขึ้นในตนเอง โดยผ่านกระบวนการฝึกฝนอบรมและปฏิบัติ มีสติในการปกครองตนเองและความสามารถในการใช้ปัญญาเอาชนะสิ่งที่ไม่ดีหรือกุศลธรรมภายในจิตใจตนเองได้ จัดเป็นความชนะที่ยิ่งใหญ่กว่าการชนะสิ่งอื่นใด ดังพุทธปรัชญาที่ “ผู้ชนะข้าศึกจำนวนพันคนด้วยพันในสงคราม หากชื่อว่าผู้ชนะที่ยอดเยียมไม่ แต่ผู้ชนะตนได้จึงชื่อว่าผู้ชนะที่ยอดเยียม”^{๖๔} “เทวดา คนธรรพ์ มาร หรือพรหมไม่อาจทำชัยชนะของบุคคลเช่นนั้นให้กลับแพ้ได้เลย”^{๖๕} จะเห็นได้ว่า ผู้เป็นธรรมราชานั้น จะต้องสร้างหลักธรรมวิชัยให้เกิดขึ้นในตนเองก่อน แล้วจึงขยายหลักธรรมวิชัยไปสู่สังคมหรือบุคคลอื่น

๒) ขยายหลักธรรมวิชัยสู่สังคม ได้แก่ ธรรมราชามีบทบาทและหน้าที่ในการขยายหลักคุณธรรมหรือจริยธรรมไปสู่ผู้ใต้ปกครองในรัฐต่าง ๆ และการขยายหลักธรรมวิชัยนี้ ธรรมราชาได้ใช้ยุทธวิธีการรบกับคู่ปฏิปักษ์ด้วยอาวุธคือธรรม ในจกกวัดติสฺสตรกล่าวไว้ชัดเจนว่า “พระราชาทรงหลายที่เป็นปฏิปักษ์ในทิศตะวันออก พวกกันเสด็จมาเฝ้าแล้วกราบทูลอย่างนี้ว่า ขอเดชะมหาราชเจ้า พระองค์โปรดเสด็จมาเถิด ขอรับเสด็จพระองค์ ราชสมบัติของหม่อมฉันเป็นของพระองค์ โปรดประทาน

^{๖๓} อัง. พุ. (ไทย) ๒๐/๓๔/๑๘๖, Somporn Promta, *An Essay Concerning Buddhist Ethics*, (Bangkok : Chulalongkorn University Press, 2008), p. 43.

^{๖๔} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๐๓/๖๒.

^{๖๕} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๐๕/๖๒.

พระราโชวาทเกิด พระเจ้าข้า”...^{๖๖} แสดงให้เห็นว่าผู้ปกครองในรัฐต่างๆไม่ได้เป็นมิตรมาก่อนโดยระบุ คำว่า “พระราชาที่เป็นปฎิปักษ์” เมื่อเป็นเช่นนี้จึงต้องมียุทธวิธีในการขยายหลักธรรมวิชัยในที่ต่างๆ การจะขยายหลักธรรมวิชัยนี้ ธรรมราชาต้องใช้ยุทธวิธีการรบด้วยอาวุธคือ ธรรม โดยอาศัย องค์ประกอบสำคัญช่วยเป็นกลไกขับเคลื่อนแนวคิดธรรมวิชัย ซึ่งมีองค์ประกอบ ดังนี้

(๑) **ธรรมราชาเป็นผู้ทรงธรรม** ได้แก่ เป็นผู้มีความประพฤติอย่างมั่นคง อย่างคำว่า สักการะธรรมะ นั้นหมายถึง การบำเพ็ญธรรมด้วยดี คำว่า เคารพธรรม หมายถึง ทำธรรมให้มีความ เป็นเลิศ คำว่า นับถือธรรม หมายถึง รักในธรรม พฤติกรรมเหล่านี้เป็นเครื่องบ่งชี้ว่าธรรมราชามีความ เชื่อและเห็นคุณค่าของธรรม จึงทรงคุณธรรมไว้อย่างมั่นคง หากพิจารณาในเชิงอำนาจแห่งธรรม ก็ ต้องพิจารณาที่การแสดงออกทางพฤติกรรมของธรรมราชา คงตรวจสอบด้วยวิธีการอื่นได้ไม่ชัดเจน และผู้ปฏิบัติเท่านั้นจะรู้ว่าตนเองมีคุณธรรมหรือไม่ อย่างในกรณีของธรรมราชากล่าวไว้ชัดเจนว่า “เมื่อ ธรรมราชาไม่ทรงธรรม” ราชสมบัติและอำนาจก็จะสลายไป เมื่ออำนาจยังอยู่แสดงว่า “ผู้ปกครอง แบบธรรมราชายังมีคุณธรรมอยู่” การเป็นผู้มีคุณธรรมนี้จึงเป็นอานุภาพอย่างหนึ่งที่ทำให้ผู้อื่นยอมอ่อน น้อมถ่อมตนอยากเข้าใกล้ ในทางการเมืองถือว่า “ผู้ปกครองที่มีคุณธรรมเป็นที่ไว้วางใจของประชาชน” และการไว้วางใจเกิดขึ้นเพราะบารมีแห่งคุณธรรม หรือความเต็มเปี่ยมแห่งธรรมของผู้ปกครอง และการที่ธรรมราชาเป็นผู้ทรงธรรมจะนำความสุขมาแก่ประชาชนและทำให้ประชาชนมีความสุข^{๖๗}

หากวิเคราะห์เชิงการได้เป็นผู้ปกครองเพราะมีอำนาจบารมี ก็จะตรงกับแนวคิดของแมกซ์ เวเบอร์ (Max Weber) ที่ให้ความสำคัญกับอำนาจบารมีของผู้ปกครองว่า “เป็นความชอบธรรมหรือ ธรรมอำนาจอย่างหนึ่งที่เลือกผู้ที่มีอำนาจบารมีหรือบุญญาธิการมาเป็นกษัตริย์ ซึ่งเป็นคุณสมบัติพิเศษ เฉพาะบุคคล มีอำนาจเป็นที่ยอมรับของคนจำนวนมาก เรียกว่า มีอำนาจบุญบารมี (Charismatic Authority)^{๖๘} หรืออำนาจของผู้มีบุญญาธิการ^{๖๙} ในจักรกัสดัตติอรรถนิยสูตร^{๗๐} ได้กล่าวถึงความเป็นอรรถนิยะ หรืออำนาจบารมีของพระเจ้าจักรพรรดิไว้ว่า เมื่อคณะบุคคลไม่ว่าจะเป็นกษัตริย์ พราหมณ์ คหบดี และสมณะก็ตาม ครั้นได้เข้าเฝ้าและมีปฏิสนธิ์กับพระเจ้าจักรพรรดิแล้ว ก็จะเกิดความยินดี แสดง

^{๖๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๕/๖๓.

^{๖๗} Bovornsak Uwanno, *Ten Principles of a Righteous King and the King of Thailand*, Faculty of Law, Chulalongkorn University, p.3, (ออนไลน์), แหล่งที่มา : <http://www.thailandtoday.org/monarchy/elibrary/article/167> (๕ มกราคม ๒๕๕๖)

^{๖๘} Michael S. Bassis, Richard J. Gelles, and Ann Levine, *Sociology An Introduction*, Fourth Edition, p.472.

^{๖๙} Max Weber, *The Theory of Social and Economic-Organization*, p. 358 อ้างใน ลิขิต ธีรเวคิน, *ความถูกต้องตามกฎหมาย ความชอบธรรมทางการเมือง และธรรมแห่งอำนาจ*, หน้า ๑๖.

^{๗๐} ตูรายลละเอียดยใน อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๓๐/๑๙๘-๑๙๙.

ให้เห็นว่า อัจฉริยะหรือความอัจฉริยะ ที่ทำให้ผู้เข้าใกล้แล้วเกิดความร่มเย็น มีความยินดีอัมเิบเกิดขึ้นจากอำนาจธรรม คุณงามความดีที่พระเจ้าจักรพรรดิได้ปฏิบัติอยู่เสมอ อำนาจแห่งธรรมหรือคุณงามความดีนั้น จะเป็นที่รักและเคารพของผู้พบเห็น

(๒) ธรรมราชามีลักษณะทางกายภาพที่ดี ได้แก่ ลักษณะทางกายภาพที่ดีก็เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ธรรมราชามีอำนาจบารมี ดังที่กล่าวไว้ในคุณสมบัติทางกายภาพของพระเจ้าจักรพรรดิผู้เป็นธรรมราชาย่อมเป็นที่รักของทุกคน และการมีลักษณะกายภาพที่งดงามของธรรมราชาย่อมเป็นบารมีอย่างหนึ่ง เพราะเกิดขึ้นจากอานุภาพแห่งกรรมดีที่เคยทำไว้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ธรรมราชาจะรักษาศีลอยู่เป็นประจำ อานุภาพหรืออำนาจแห่งการรักษาศีล ก็ส่งผลให้เป็นผู้มีชื่อเสียงอันดีงาม มีความแคล้วคลาดอาภาย ไม่เก้อเขิน เป็นที่เกรงขามในทุกกลุ่มคน^{๗๑}

(๓) มีกองทัพที่มีแสนยานุภาพ ได้แก่ ผู้ปกครองแบบธรรมราชา ต้องมีกองทัพที่เข้มแข็งมีแสนยานุภาพ และการมีกองทัพแม้จะไม่ได้ไปสู้รบทำสงครามแย่งชิงเมืองจากผู้ใดก็ตาม แต่ก็ยังเป็นอำนาจบารมีทางความมั่นคงของรัฐอย่างหนึ่ง เมื่อรัฐใดที่มีแสนยานุภาพทางกองทัพย่อมเป็นที่เกรงขามของรัฐอื่น จึงเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ผู้ปกครองรัฐเล็กๆ ยอมเป็นเมืองขึ้นได้ง่าย แม้ว่าธรรมราชาจะไม่ได้มีเจตนาใช้ระบบกองทัพไปข่มขู่แต่อย่างใด

(๔) แนวคิดทางการเมืองใหม่ ได้แก่ พระราชาผู้ปกครองรัฐที่ปรากฏในพุทธปรัชญามีวิธีการปกครองที่แตกต่างกัน มีสถานะทั้งเป็นธรรมราชาและเป็นพระราชาธรรมดาสามัญ ในจักรกัวัตติสูตรระบุว่า ในยุคการปกครองของพระราชาสามัญเป็นยุคที่มีปัญหาทางการเมือง เนื่องจากพระราชาสามัญไม่ใช่คุณธรรมในการปกครอง พระราชาผู้เป็นธรรมราชา(องค์ที่ ๗) จึงเสนอแนวคิดทางการเมืองใหม่เพื่อแก้ปัญหาทางการเมืองนั้น โดยใช้นโยบายธรรมวิชัยเป็นแนวทางในการแก้ปัญหา และแนวคิดที่นำมาเป็นนโยบายธรรมวิชัย ก็คือ ศีล ๕ ซึ่งเป็นแนวคิดที่แก้ไขปัญหจริยธรรมในสังคมในยุคนั้นได้ตรงจุดที่สุด และการใช้แนวคิดทางการเมืองใหม่นี้จึงทำให้สังคมการเมืองมีความเจริญรุ่งเรือง

จากที่ได้อธิบายมาจึงสรุปได้ว่า หลักธรรมวิชัยของธรรมราชานั้น เป็นความชนะโดยธรรม กล่าวคือ ชนะความไม่ดีในจิตใจของตนเอง มีความดีชนะใจประชาชน และสร้างระบบคุณธรรมความดีงามให้เกิดขึ้นในใจของประชาชน ได้แก่ ประชาชนเห็นดีเห็นงามด้วยกับหลักธรรมวิชัยก็เปลี่ยนใจตนเองจากสิ่งที่ไม่ดีหันมาประพฤติสิ่งที่ดี ความสำเร็จของนโยบายธรรมวิชัย ไม่ได้เกิดขึ้นเพราะการใช้อาชญาหรือศัสตราวุธใดๆ แต่เกิดจากเจตนาดีและความเมตตาของธรรมราชา รวมทั้งพระราชาที่เป็นปฏิปักษ์มีความยินดีอ่อนน้อมถ่อมตัวต่อธรรมราชา ให้นำเสนอหลักธรรมวิชัยได้ หลักธรรมวิชัยในพุทธปรัชญาจึงเป็นความชนะบนหลักแห่งเจตนาดี ความเมตตาและความไม่เบียดเบียน เนื่องจากผู้ปกครองแบบธรรมราชา หรือผู้ปกครองแบบพุทธศาสนาต้องเว้นขาดจากการฆ่าทำลายเบียดเบียน

^{๗๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๐/๙๔-๙๕.

ผู้อื่นในทุกกรณี ทุกสถานการณ์ หลักการของพุทธศาสนาถือว่า ให้งดเว้นจากการฆ่าหรือทำสงคราม ทำลายผู้อื่น ต้องยึดถือธรรมหรือความไม่เบียดเบียนกันอย่างมีสติสัมปชัญญะ ดังที่ ส. ศิวรักษ์ มีความเห็นว่า “ในประวัติศาสตร์ของพุทธศาสนา ไม่มีครั้งใดที่กล่าวถึงสงครามศาสนา กษัตริย์ที่เป็นพุทธศาสนิกเข้าสู่สงครามรบพุ่งกัน พระองค์อาจจะกล่าวอ้างว่าที่ทำเช่นนั้น เพื่อประโยชน์แก่มนุษยชาติหรือเพื่อพุทธศาสนา แต่พระองค์ไม่สามารถหาหลักการสนับสนุนจากพระธรรมของพระศาสดาได้เลย ไม่ว่าสงครามนั้นจะมีความยุติธรรมเพียงใด”^{๗๒} พุทธศาสนาจึงเป็นศาสนาที่เน้นสันติสุขและอหิงสธรรม^{๗๓} การจะมืองหิงสธรรมหรือการไม่ใช้ความรุนแรงต้องมีสติและเผชิญกับความจริงด้วยความสงบ มีความตื่นรู้เท่าทัน^{๗๔}

ทัศนะของพุทธปรัชญาจะเป็นสันตินิยม จะแก้ปัญหาต่าง ๆ ด้วยหลักสันติวิธี อหิงสาและเมตตา ไม่ใช้ความรุนแรงทุกรูปแบบ โดยให้มีเมตตาต่อผู้อื่น สัตว์อื่นหรือธรรมชาติต่างๆ ให้อภัยต่อกัน^{๗๕} แม้ในคำสอนจะไม่ได้กล่าวถึงความผิดที่เกี่ยวกับการทำสงครามโดยตรง แต่หลักคำสอนเกี่ยวกับการฆ่าผู้อื่น เป็นคำสอนที่ครอบคลุมและห้ามไม่ให้ฆ่าผู้อื่นหรือสัตว์อื่นในทุกกรณี พระพุทธศาสนาจะให้ความสำคัญแก่ชีวิตของมนุษย์ โดยเห็นว่า “ทุกคนไม่อยากตาย รักความสุข เกลียดความทุกข์”^{๗๖} ดังนั้น ในหลักศีลของภิกษุและฆราวาสจึงระบุว่า การฆ่าสัตว์(ปาณาติบาต)หรือมีเจตนาฆ่าผู้อื่นไม่ว่าจะฆ่าเองหรือวางแผนให้คนอื่นฆ่าก็เป็นบาปทั้งนั้น โดยเฉพาะผู้ที่ถือเพศเป็นภิกษุหรือบรรพชิต ถ้าฆาตมณุษย์จนเสียชีวิตจะขาดจากความเป็นภิกษุทันที ตามคำสอนของพระพุทธศาสนาการฆ่าผู้อื่นในทุกกรณีและทุกเหตุการณ์จึงเป็นความผิดหรือเป็นบาป

ในหลักการของพระพุทธศาสนา การฆ่ามนุษย์ในสถานการณ์สงครามที่ชอบธรรมนั้นล้วนเป็นบาปทั้งสิ้น แต่นักวิชาการด้านพระพุทธศาสนา ก็มีความเห็นเพิ่มเติมว่า การฆ่าแม้จะเป็นบาป แต่การฆ่าแต่ละครั้งอาจจะได้รับบาปแตกต่างกัน ซึ่งขึ้นอยู่กับเจตนาในการฆ่า หากทำสงครามด้วยมีเจตนาดี เพื่อเป้าหมายที่ดี ย่อมได้รับบาปน้อยกว่า ซึ่งพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้เสนอทัศนะสนับสนุนหรือสอดคล้องไว้ว่า “ในกรณีที่ผู้ทำมีเจตนาไม่รุนแรง เช่น ทหารที่ทำสงครามป้องกันตัวในสนามรบ โดยเป็นการทำเพื่อป้องกันตัว ซึ่งไม่ได้มีเจตนาที่มุ่งร้าย หรือมีเจตนาที่อาฆาต และไม่ได้มี

^{๗๒} ส. ศิวรักษ์, **พุทธทัศนะเพื่อการสร้างสรรค์สังคมใหม่**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เทียนวรรณ, ๒๕๓๗), หน้า ๑๒๓.

^{๗๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๕.

^{๗๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๙.

^{๗๕} ดูรายละเอียดใน พินิจ รัตนกุล, **ศาสนาและสงคราม**, (กรุงเทพมหานคร : อิงค์ ปิยอนต์ ธรรมะ, ๒๕๕๕), หน้า ๑๖-๑๗.

^{๗๖} ดูรายละเอียดใน ส.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๐๓/๕๐๒

เจตนาที่จะไปเบียดเบียนผู้อื่นก็จะถือว่าเป็นบาปน้อย”^{๗๗} และการทำสงครามป้องกันประเทศนั้น เป็นการทำหน้าที่ทางจริยธรรมของเจ้าของประเทศและเป็นการแสดงความรับผิดชอบต่อชาติ^{๗๘}

ผู้เขียนเห็นว่า ในภาวะสงคราม สภาพจิตใจของนักรบขณะทำสงครามย่อมขุ่นมัว โกรธเคือง จึงยากที่จะควบคุมให้อยู่กับความเมตตาหรือมีเจตนาดีอย่างสมบูรณ์ได้ เพราะการทำสงครามย่อมมีเป้าหมายคือ ความชนะหรือทำให้ฝ่ายตรงกันข้ามพ่ายแพ้ จึงจัดว่าการทำสงครามเป็นธรรมได้ยาก แก่นคำสอนของพระพุทธศาสนาที่เป็นรากฐานแห่งสันติภาพ คือการไม่สร้างความรุนแรงไม่สนับสนุนการทำสงคราม โดยให้ทุกคนมีเมตตา ลดละความโกรธ ไม่ว่าร้าย ไม่กล่าวร้าย ไม่เบียดเบียนผู้อื่น การทำสงครามที่เป็นธรรม ขอบธรรม ก็คือ การใช้สติปัญญาทำลายความไม่ได้ออกจากจิตใจของตนเองให้ได้ จะเป็นการหยุดสงครามที่แท้จริง

ในประวัติศาสตร์การปกครองระดับโลก พระเจ้าอโศกถือว่าเป็นตัวอย่างผู้ปกครองที่วาง ศัสตราวุธหันมาใช้ธรรมาวุธแบบพุทธ ซึ่งพระองค์เคยใช้สงครามวิชัยแบบฮินดู ทำสงครามขยาย อำนาจขยายอาณาจักร เมื่อหันมานับถือพุทธศาสนาแล้วก็มาใช้ธรรมวิชัยแบบพุทธ โดยขยายธรรม หรือหลักศีลธรรมไปยังประเทศต่างๆ^{๗๙} จนกลายเป็นกษัตริย์ที่รับด้วยธรรม ดังปรากฏในงานวิจัย ของพระศรีสุธรรมเมธี (สุเทพ ผุสสุธมโม) ได้ระบุว่า พระเจ้าอโศกมหาราช คือ ผู้นำที่มีใช้ “กษัตริย์ นักรบ” หากแต่เป็นผู้นำที่เป็นมหารัชมหาราช^{๘๐} หรือในทัศนะนักวิชาการตะวันตกก็ยอมรับว่า พระ เจ้าอโศก เป็นแบบอย่างผู้ปกครองแบบธรรมราชาในโลกชาวพุทธที่มีความยิ่งใหญ่ในอินเดีย^{๘๑}

แนวคิดการปกครองด้วยหลักธรรมวิชัยของธรรมราชาตามที่กล่าวมา สามารถสรุปเป็น วิธีการปฏิบัติได้ดังนี้ คือ (๑) ผู้ปกครองต้องเป็นผู้ชนะใจตนเองได้ ควบคุมกายวาจาด้วยการรักษาศีล และควบคุมความคิด จิตใจ ด้วยการประพฤติตามธรรม เช่น ละความโลภ มีจิตไม่พยาบาท เป็นต้น สร้างสัมมาทิฐิให้เกิดขึ้นในตนเอง และ (๒) ขยายธรรมวิชัยสู่สังคม ด้วยวิธีการแห่งอหิงสธรรม ไม่ใช่ ความรุนแรง ไม่ใช่ศัสตราวุธในทุกกรณี ดำเนินนโยบายการเมืองด้วยหลักเมตตากรุณาและมุ่ง ประโยชน์ประชาชนเป็นหลัก ไม่มุ่งประโยชน์ตน

^{๗๗} พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตโต), ทำแท้ง : ตัดสินอย่างไร ชีวิตเริ่มต้นเมื่อไร ? การทำแท้ง ในทัศนะ ของพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด. ๒๕๓๘), หน้า ๔๘.

^{๗๘} พินิจ รัตนกุล, ศาสนาและสงคราม, หน้า ๒๗.

^{๗๙} Philip Parker, *World History*, (London : Dorling Kindersley Limited, 2010), p. 147.

^{๘๐} พระศรีสุธรรมเมธี (สุเทพ ผุสสุธมโม), “อิทธิพลของพระพุทธศาสนาเถรวาทต่อความคิดทางการเมือง การปกครองของพระเจ้าอโศก ศึกษาเฉพาะกรณี : ไตรภูมิภิกษา (เตภูมิกษา)”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, หน้า ๘๖.

^{๘๑} *The Oxford Companion to Politics of The World*, ed. by Joel Krieger, (Oxford : Oxford University Press, 1993), p. 91.

จากที่กล่าวมา พุทธปรัชญาได้เสนอแนวคิดธรรมวิชัยให้แตกต่างจากแนวคิดสงครามวิชัยแบบฮินดูกล่าวคือ ปรัชญาฮินดูเน้นการรบหรือการทำสงครามเพื่อให้ชนะผู้อื่นและขยายอำนาจ ขยายอาณาจักรการปกครองให้ได้กว้างใหญ่ไพศาลมากที่สุด ก็จะได้สถานะความเป็นจักรพรรดิ หรือมหาราชาอย่างชอบธรรม ส่วนพุทธปรัชญาจะเห็นแย้งกับวิธีการสงครามวิชัยของฮินดู ไม่สนับสนุนการทำสงครามหรือการใช้ความรุนแรงในการขยายอาณาจักร ซึ่งเป็นสาเหตุแห่งปัญหาทางการเมือง คือ ผู้ปกครองมีความโหดร้าย ขาดความเมตตา หลงในการใช้อำนาจ สังคมบอบช้ำไร้ความปลอดภัย มีศัตรูคู่แ้ว ระบบเศรษฐกิจตกต่ำ เป็นต้น จึงได้เสนอแนวคิดใหม่ว่า ความเป็นธรรมราชา ความเป็นจักรพรรดิ หรือความเป็นมหาราชเกิดขึ้นจากการปกครองโดยธรรม กล่าวคือ (๑) ขึ้นสู่อำนาจขยายอำนาจโดยธรรม ประชาชนในรัฐยอมรับ (๒) ปกครองโดยธรรม ปฏิบัติต่อผู้ใต้ปกครองด้วยความเสมอภาค และมีเมตตาต่อทุกคน (๓) สร้างสังคมให้เป็นระบบธรรมรัฐ ทุกคนได้เรียนรู้สิ่งที่ควรทำ ไม่ควรทำ ประพฤติสิ่งที่เป็ธรรมและยอมรับวิธีการแห่งธรรมในการอยู่ร่วมกัน ประชาชนมีศักยภาพทางความคิดที่จะเอาชนะความคิดที่ไม่ดีของตนเอง และ (๔) ให้ความสำคัญแก่คุณค่าของชีวิต ทุกคนมีภราดรภาพ มีความเสมอภาคกัน ที่จะพัฒนาตนเองไปสู่ความดีงามและมีความเสมอภาคกันในการมีส่วนร่วมทางการเมืองในฐานะเป็นพลเมืองของรัฐ

๔.๘.๒ ระบบธรรมรัฐ

แนวคิดธรรมราชาในพุทธปรัชญา เป็นวิวัฒนาการทางความคิดที่เกิดขึ้นเพื่อแก้ปัญหาการเมืองเกี่ยวกับคุณลักษณะของผู้ปกครองในยุคพุทธกาล จากข้อความในจกักวัดติสฺสวาระระบุว่า พระพุทธเจ้าตรัสสอน“ธรรม”แก่ภิกษุ โดยพระองค์ทรงยกธรรม คือ หลักสติปัฏฐาน ๔ ประการว่า “เป็นที่พึ่งอันประเสริฐของชีวิต”และพระองค์ก็ทรงชี้ให้เห็นคุณประโยชน์ของธรรมโดยทรงยกตัวอย่างเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิผู้เป็นธรรมราชามาประกอบซึ่งพระเจ้าจักรพรรดิได้ใช้ธรรมเป็นเครื่องมือในการปกครองจนทำให้มีสถานะเป็น “ธรรมราชา” และสังคมก็มีลักษณะเป็นระบบธรรมรัฐหรือธัมมิกิรัฐ ประชาชนมีความร่มเย็นเป็นสุข

ดังนั้น “ธรรมรัฐ (The Righteous State) คือ รัฐที่มีความถูกต้องและเคารพความถูกต้องในทุกๆด้านทั้งภายในรัฐและความสัมพันธ์กับรัฐอื่นทั้งในผู้ปกครอง การปกครองและประชาชน^{๘๒} การจะเป็นธรรมรัฐขึ้นมาได้ต้องมีผู้ปกครองแบบธรรมราชาใช้อำนาจการปกครองแบบมีธรรมาธิปไตยหรือถือหลักธรรมเป็นใหญ่ในการปกครอง และประชาชนก็ยอมรับ ปฏิบัติตามหลักธรรมนั้นด้วยความเชื่อมั่นและความเข้าใจที่ถูกต้องในการปฏิบัติ นั้น คุณลักษณะของผู้ปกครองแบบธรรมราชาจึงครอบคลุมทั้งในหลักการ วิธีการ และเป้าหมายของการปกครอง หรือหลักการ วิธีการ และเป้าหมายทางการเมือง ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันใน “ระบอบธรรมราชา”

^{๘๒} ดูรายละเอียดใน ปรีชา ช่างขวัญยืน, ธรรมรัฐ-ธรรมราชา, หน้า ๕๑.

จากการศึกษาระบบธรรมรัฐที่ปรากฏในพุทธปรัชญา พบว่า มีข้อบ่งชี้ความเป็นธรรมรัฐโดยพิจารณาจากองค์ประกอบดังนี้ คือ

๑) ผู้ปกครองแบบธรรมราชา ได้แก่ ผู้มีคุณลักษณะด้านคุณธรรม ด้วยเงื่อนไขที่ว่า “ขึ้นสู่อำนาจปกครองโดยธรรม ดำรงตนอยู่ในธรรม และบริหารบ้านเมืองโดยธรรม”

๒) เขตแดนหรืออาณาเขตเกิดขึ้นโดยธรรม ได้แก่ เขตปกครองของธรรมราชาที่เกิดขึ้นโดยธรรม ไม่ใช่รัฐที่เกิดจากการทำสงครามหรือแย่งชิงเขตแดนของผู้อื่น

๓) อำนาจอธิปไตยเป็นธรรม หมายถึง ให้ธรรมเป็นอำนาจสูงสุดในการปกครอง มีคุณธรรมในการบริหารบ้านเมือง บริหารจัดการให้ธรรมเป็นอำนาจในการปกครองตนเองและควบคุมสังคม

๔) ประชาชนผู้ได้ปกครองประพฤติธรรม ได้แก่ ทั้งผู้ปกครองและผู้ได้ปกครองต่างก็ศรัทธายอมรับและปฏิบัติตามกฎกติกาที่ตั้งงามของสังคมด้วยสติปัญญา วิจาร์ณญาณ หรือผู้ปกครองและประชาชนก็ประพฤติธรรมตามบทบาทหน้าที่ของตน ทุกฝ่ายให้ความร่วมมือในการกระทำที่เป็นธรรม

๕) แนวคิดนโยบายทางการเมืองเป็นธรรม ได้แก่ มีนโยบายพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมผู้ได้ปกครองทั้งข้าราชการเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานและประชาชน นอกจากนั้นยังมีแนวคิดขยายหลักธรรมไปยังผู้ปกครองในรัฐที่เป็นเมืองขึ้นโดยมิต้องใช้ศัสตราอาวุธ

ระบบธรรมรัฐตามที่ปรากฏในพุทธปรัชญา มีครบทุกองค์ประกอบดังกล่าวมา จึงจัดได้ว่าเป็นรัฐในอุดมคติทางการเมืองที่เคยมีผู้ปกครองบริหารรัฐดังกล่าว แม้อาจจะไม่เหมือนยุคปัจจุบันในเชิงกายภาพ แต่เนื้อหาสาระที่เป็นแก่นสำคัญและเป็นกลไกให้ระบบการเมืองดำเนินไปได้อย่างโปร่งใสหรือเป็นคุณประโยชน์ต่อสังคมนั้นคือ ธรรมหรือธรรมาธิปไตย ยังเป็นแนวคิดที่จำเป็นแก่สังคมทุกสมัย

๔.๙ แนวคิดเรื่องผู้ปกครองแบบธรรมราชากับการแก้ปัญหาทางการเมือง

๔.๙.๑ ปัญหาทางการเมือง

จากการศึกษาแนวคิดผู้ปกครองแบบธรรมราชาในพุทธปรัชญาเถรวาทพบว่า เป็นแนวคิดทางการเมืองในเชิงปรัชญาและศาสนาแบบอินเดียโบราณ การเมืองการปกครองในยุคนั้นมีบริบทด้านภาวะแวดล้อมทางการเมืองแตกต่างจากปัจจุบัน ทั้งในเชิงกายภาพหรือภูมิศาสตร์การเมืองและการพัฒนาการด้านกายภาพของมนุษย์ ถ้าพิจารณาในด้านเนื้อหาสาระแห่งแนวคิดทางการเมืองแบบธรรมราชา บางอย่างยังเป็นแนวคิดที่เป็นหลักการสากลที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในทางการเมืองได้

แนวคิดผู้ปกครองแบบธรรมราชานี้ มีส่วนเกี่ยวข้องที่สำคัญในฐานะเป็นคุณลักษณะหรือคุณสมบัติของผู้ปกครองที่เป็นกลไกขับเคลื่อนระบบการเมือง และควบคุมบริหารสถาบันทางการเมือง หากมองย้อนไปถึงประวัติศาสตร์ของแนวคิดผู้ปกครองแบบธรรมราชานั้นก็ปรากฏว่า มีการกล่าวถึงประวัติการปกครองของผู้ปกครองแบบธรรมราชานี้ไว้ในคัมภีร์พระพุทธานุศาสนหลายแห่งด้วยกัน หรือ

ในประวัติศาสตร์โลกก็ระบุว่า พระเจ้าอโศกมหาราชได้ปกครองบ้านเมืองโดยมีคุณลักษณะของความเป็นธรรมราชาตรงกับคติผู้ปกครองแบบธรรมราชาในพระพุทธศาสนา หรือผู้ปกครองหรือกษัตริย์ในระบอบราชาธิปไตยหรือประเทศที่เป็นประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข วิธีของผู้ปกครองหรือกษัตริย์ที่เป็นประมุขของรัฐต่างๆ ก็ยังมีวิธีการปกครองสอดคล้องกับคติของธรรมราชาในพุทธปรัชญาด้วยเช่นกัน^{๘๓} จากเหตุผลทางความคิดและหลักฐานเชิงประจักษ์ แนวคิดผู้ปกครองแบบธรรมราชาไม่ใช่เป็นเพียงแนวคิดเชิงอุดมคติเท่านั้น แต่เป็นแนวคิดที่สามารถนำมาพัฒนาและประยุกต์ใช้เพื่อแก้ปัญหาทางการเมืองในปัจจุบันได้

ดังนั้น จากการวิจัยแนวคิดผู้ปกครองแบบธรรมราชา สามารถที่จะนำมาประยุกต์หรือใช้เป็นกรอบแนวคิดในการแก้ปัญหาทางการเมืองได้ ในที่นี้ผู้วิจัยเห็นว่า ปัญหาสำคัญในระบบการเมืองยุคปัจจุบันมี ๒ ประการ คือ (๑) ปัญหาเกี่ยวกับผู้ปกครองขาดจริยธรรม คุณธรรมส่วนตัว หรือขาดภาวะผู้นำทางการเมืองที่ดี มีพฤติกรรมทางจริยธรรมไม่เป็นที่ไว้วางใจของประชาชน และ (๒) ปัญหาเกี่ยวกับหลักการปกครองขาดศีลธรรม ไม่มีความเป็นธรรม ไม่มีความยุติธรรมต่อประชาชน

จากปัญหาทางการเมืองดังกล่าวมาจัดว่า เป็นปัญหาจริยธรรมคุณธรรมหรือการขาดภาวะผู้นำของผู้ปกครอง และเป็นปัญหาในด้านหลักการปกครองที่เป็นพันธะทางศีลธรรมที่ผู้ปกครองต้องปฏิบัติต่อประชาชน ซึ่งจะได้วิเคราะห์และนำเสนอแนวทางแก้ไขปัญหาการเมืองดังกล่าวต่อไป

๔.๔.๒ แนวคิดผู้ปกครองแบบธรรมราชากับการแก้ปัญหาทางการเมือง

จากปัญหาทางการเมืองดังกล่าวมา ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ไว้ ๒ ประการคือ

๑) ปัญหาเกี่ยวกับผู้ปกครองขาดคุณธรรมจริยธรรมในการปกครองตนเอง ได้แก่ ในยุคปัจจุบัน ผู้ปกครองหรือคนในครอบครัวของผู้ปกครองไม่ให้ความสำคัญแก่คุณค่าด้านคุณธรรมหรือศีลธรรม โดยเชื่อว่าอำนาจสำคัญกว่าอย่างอื่น จึงเน้นการใช้อำนาจทางการเมืองควบคุมผู้ใต้บังคับบัญชาหรือประชาชนให้อยู่ในอำนาจตนเอง จึงทำให้ละเลยคุณธรรมส่วนตัว และไม่เป็นตัวอย่างทางคุณธรรมที่ดีแก่ผู้ช่วยปฏิบัติงานหรือประชาชนในการบริหารราชการแผ่นดิน จากการที่ผู้ปกครองขาดคุณธรรมส่วนตัว จึงทำให้ขาดสติสัมปชัญญะที่ต้องชอบธรรมในการควบคุมตนเอง และในการบังคับบัญชาผู้อื่น ที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งคือ ประชาชนจะไม่ไว้วางใจผู้ปกครองที่ไม่มีคุณธรรมหรือเป็นคนไม่ดี มีประวัติชีวิตเสื่อมเสียด้านคุณธรรม แต่บางยุคการปกครอง ประชาชนถูก

^{๘๓} ดูรายละเอียดใน Matthew J. Walton, Politics in the Moral Universe : Burmese Buddhist Political Thought, A dissertation for the degree of Doctor of Philosophy, (Department of Political Science : University of Washington, 2012).

ครอบงำด้วยอำนาจทุนนิยม และไม่มีเกณฑ์ตัดสินที่ดีในการวินิจฉัยว่า ผู้ปกครองที่ดีควรเป็นอย่างไร จึงยอมรับยกย่องผู้ปกครองที่ขาดคุณธรรมด้วย จึงทำให้เกิดปัญหาทางการเมือง

ปัญหาด้านการขาดภาวะผู้นำหรือการขาดคุณธรรมนี้ ผู้ปกครองควรหันมาศึกษาและปฏิบัติตามหลักคุณธรรมจริยธรรมในการปกครองตนเอง ตามแบบอย่างของผู้ปกครองแบบธรรมราชาที่ให้ความสำคัญแก่คุณธรรมจริยธรรมส่วนตัวในทุกเวลา มีการรักษาศีล ๕ ศีล ๘ เป็นต้น หากผู้ปกครองยอมรับและศรัทธาในการปฏิบัติตามหลักคุณธรรมในการปกครองตนก็จะทำให้เป็นที่เชื่อถือ และมีพลังอำนาจเป็นศูนย์รวมจิตใจประชาชนได้

ผู้วิจัยเห็นว่า เงื่อนไขจำเป็นที่ผู้ปกครองต้องมีศีลธรรมประจำตัว(Individual Ethics) นั้น เพราะว่า จะทำให้ประชาชนไว้วางใจและเป็นข้อยืนยันยืนยันความเป็นผู้มีภาวะผู้นำที่ดีของผู้ปกครอง ซึ่งมีองค์ประกอบที่เป็นเงื่อนไขสำคัญดังนี้ คือ

(๑) ผู้ปกครองได้ศึกษาและปฏิบัติตามหลักศีลธรรมส่วนตัว ที่เป็นหลักควบคุมพฤติกรรมของผู้ปกครองด้วยความเป็นหน้าที่ หมายถึง มีปัญญารู้สิ่งที่ควรทำหรือไม่ควรทำ เลือกปฏิบัติแต่สิ่งที่ดี และถูกต้องที่เกิดประโยชน์แก่ตนเองหรือผู้อื่น

(๒) สร้างตนให้มีอำนาจหรือบารมี หมายถึง สร้างอำนาจแห่งความดีงามด้วยปัญญาและศรัทธาในอำนาจแห่งความดีนั้น ไม่ใช่การสร้างภาพโดยหวังให้คนอื่นเชื่อว่าเป็นคนดี แต่ไม่ได้เป็นคนที่ดีตามความเป็นจริง เนื่องจากการมีอำนาจบารมีด้วยความดีงามย่อมเป็นที่ไว้วางใจและศรัทธาจากประชาชน

(๓) ผู้ปกครองมีคุณลักษณะของผู้ปกครองที่ดี หมายถึง คุณลักษณะหรือพฤติกรรมที่ดีจะเป็นข้อยืนยันผู้ปกครองว่า มีหลักศีลธรรมควบคุมกาย วาจา และใจ

(๔) ผู้ปกครองมีบุคลิกภาพองอาจ หมายถึง มีความกล้าหาญทางศีลธรรม โปร่งใส ไม่กลัวการตรวจสอบพฤติกรรมทางการเมืองด้วยหลักนิติรัฐ นิติธรรม และศีลธรรม

(๕) ผู้ปกครองมีสติสัมปชัญญะ หมายถึง ศีลธรรมจะคอยควบคุมผู้ปกครองไม่ให้ลุแก่อำนาจและยับยั้งใจตนเองได้ มีภาวะผู้นำหรือวุฒิภาวะที่มั่นคง จะแก้ปัญหามืองต่างๆ ได้อย่างรอบคอบและเป็นที่ยอมรับจากทุกฝ่าย

จะเห็นได้ว่า ความจำเป็นที่ผู้ปกครองต้องมีคุณธรรมในการปกครองนั้น เหตุผลสำคัญคือจะเป็นสิ่งที่ยืนยันได้ว่าผู้ปกครองเป็นคนดี จะช่วยให้ผู้ปกครองมีสติในการครองตน และเป็นแบบอย่างที่ดีแก่ประชาชน ซึ่งเป็นส่วนสำคัญในการที่จะไปกำหนดนโยบายทางการเมืองให้ดีขึ้น

๒) ปัญหาเกี่ยวกับการขาดพันธะทางศีลธรรมต่อสังคม ได้แก่ ผู้ปกครองในระบอบการปกครองทั่วไป ไม่บริหารบ้านเมืองโดยยึดพันธะหน้าที่ทางศีลธรรมที่ประกาศไว้ต่อประชาชน กล่าวคือผู้ปกครองกำหนดนโยบายทางการเมืองโดยยึดถือประโยชน์ตนและพวกพ้องเป็นหลัก กฎกติกาทางการเมืองไม่มีความเป็นธรรม ไม่มีความยุติธรรม และไม่มีความเป็นสากลแก่ประชาชนทุกระดับชั้น มี

การเลือกปฏิบัติต่อประชาชนในรัฐ เมื่อประชาชนกลุ่มใดเอื้อประโยชน์ต่อการรักษาอำนาจทางการเมืองไว้ก็จะได้รับการปฏิบัติจากฝ่ายปกครองเป็นอย่างดีและได้รับอภิสิทธิ์ในด้านต่างๆ ส่วนประชาชนกลุ่มใดไม่ได้เอื้อประโยชน์ต่อการเมือง ก็จะถูกปฏิบัติโดยไม่ชอบธรรม ไม่เป็นธรรม เป็นต้น

ดังนั้น ผู้ปกครองจึงจำเป็นต้องมีพันธะหน้าที่ทางศีลธรรมต่อประชาชน โดยยึดหลักคุณธรรมนำการปกครองและดูแลระบบเศรษฐกิจแก่คนทุกระดับให้ได้รับความยุติธรรมอย่างเท่าเทียมกันหรือให้มีความเหมาะสมกับบทบาทหน้าที่ของแต่ละคน โดยมีเป้าหมายทางการเมืองคือ ให้ทุกคนมีความสุขกาย วาจา และใจ หรือมีนโยบายทางการเมืองมุ่งพัฒนากาย วาจา และใจ ให้มีความสมดุลทั้งฝ่ายรัฐและประชาชน มีรัฐธรรมนูญหรือกฎหมายในการปกครองที่ประกอบด้วยวิธีการที่ดีและผลลัพธ์ทางการเมืองที่เป็นประโยชน์แก่สังคมส่วนรวม

ผู้วิจัยเห็นว่า เงื่อนไขจำเป็นที่ต้องมีศีลธรรมต่อสังคม (Social Ethics) จะทำให้ระบบการบริหารบ้านเมืองมีความโปร่งใส และเป็นพันธะสัญญาระหว่างผู้ปกครองกับประชาชนที่ประกอบด้วยธรรม จะทำให้ประชาชนยอมรับผู้ปกครองและนโยบายทางการเมือง ซึ่งมีองค์ประกอบที่เป็นเงื่อนไขสำคัญดังนี้คือ

(๑) ผู้ปกครองมีหลักการบริหารที่ชัดเจนและเป็นธรรม หมายถึง มีนโยบายทางการเมืองที่พึงปฏิบัติต่อประชาชนอย่างเป็นรูปธรรม

(๒) ผู้ได้ปกครองเกิดความเชื่อมั่นในผู้ปกครองหรือคณะผู้ปกครอง หมายถึง ได้รับการปฏิบัติต่อทุกคนด้วยความยุติธรรม บนพื้นฐานแห่งศีลธรรมและความเป็นมนุษย์เท่าเทียมกัน

(๓) เป็นข้อยืนยันหรือหลักประกันวิธีการปกครองโดยธรรม หมายถึง วิธีการและเป้าหมายทางการเมืองเป็นพันธะสัญญาระหว่างผู้ปกครองกับผู้ได้ปกครองอยู่ภายใต้หลักศีลธรรม

จะเห็นได้ว่า พันธะหน้าที่ทางศีลธรรมต่อสังคมนั้น เป็นสัญญาประชาคมที่ผู้ปกครองกับผู้ได้ปกครองมีส่วนร่วมกันคือ ผู้ปกครองกับประชาชนต่างยอมรับอำนาจแห่งคุณธรรมศีลธรรม ที่เป็นกลไกทางการเมือง นอกจากนั้น ประชาชนยินยอมผู้ปกครองที่มีคุณลักษณะแบบธรรมราชาดังกล่าวให้ทำหน้าที่เป็นผู้บริหารบ้านเมือง

ในสังคมแบบธรรมรัฐ การกำหนดให้ผู้ปกครองกับประชาชนมีคุณธรรม ศีลธรรม ในการปกครองตนเอง เป็นการแก้ปัญหาพฤติกรรมด้านคุณธรรม จริยธรรมในระดับปัจเจกบุคคล และการกำหนดเงื่อนไขให้ผู้ปกครองมีพันธะทางศีลธรรมต่อสังคม เป็นการแก้ปัญหาระดับนโยบายการเมืองหรือการแก้ปัญหาเชิงระบบโครงสร้างทางการเมือง จึงสรุปได้ว่า ระบบธรรมราชาหรือระบบการเมืองแบบธรรมรัฐ เป็นแนวคิดที่ช่วยแก้ปัญหาทางการเมืองทั้งพฤติกรรมทางคุณธรรมของแต่ละคนและระบบการเมืองให้มีคุณธรรมควบคู่กัน

๔.๙.๓ แนวคิดผู้ปกครองแบบธรรมราชากับเงื่อนไขที่ไม่สามารถนำไปปฏิบัติได้ ในสังคมการเมือง

ในกรณีที่แนวคิดผู้ปกครองแบบธรรมราชาจะไม่สามารถนำไปปฏิบัติได้ สามารถวิเคราะห์ตัวแปรหรือเงื่อนไขที่เป็นอุปสรรคไม่ให้แนวคิดธรรมราชาเกิดขึ้นได้ในสังคมการเมืองยุคปัจจุบัน คือ

(๑) ผู้ปกครองและผู้ใต้ปกครอง ไม่มีความเชื่อมั่น ไม่มีศักยภาพที่จะปฏิบัติตามเงื่อนไขของผู้ปกครองแบบธรรมราชา กล่าวคือ ผู้ที่จะขึ้นดำรงตำแหน่งเป็นผู้ปกครองไม่สามารถจะเรียนรู้และปฏิบัติตามเงื่อนไขหรือหลักการความเป็นธรรมราชาได้ และผู้ใต้ปกครองหรือประชาชนไม่มีศักยภาพที่จะศึกษา ไม่ยอมรับปฏิบัติตามหลักการปกครองแบบธรรมราชาที่มีเงื่อนไขทางศีลธรรมที่เป็นกลไกในการอยู่ร่วมกัน ตัวแปรสำคัญจึงอยู่ที่ผู้ปกครอง ข้าราชการ ผู้ช่วยปกครอง และประชาชน ไม่ยอมรับหลักการแบบธรรมราชาโดยความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

(๒) ระบบการเมืองยุคปัจจุบัน ใช้ระบบเศรษฐกิจนำการเมืองมากกว่าศีลธรรมนำการเมือง กล่าวคือ แนวคิดผู้ปกครองแบบธรรมราชานำให้ผู้ปกครองและประชาชนมีพฤติกรรมแบบธรรมนิยม มีความดีงามทั้งด้านกาย วาจา และใจ อาจจะเป็นสิ่งที่ประหลาดสำหรับนักการเมืองในโลกทุนนิยมที่เน้นผลประโยชน์ทางวัตถุเป็นเป้าหมายทางการเมือง อาจจะไม่คำนึงถึงวิธีการบริหารที่เป็นธรรมหรือมีความชอบธรรม ภายใต้กฎแห่งคุณธรรมหรือความดีงามและผลลัพธ์ก็จะเกิดปัญหาทางการเมืองตามมาในภายหลัง

(๓) ข้อจำกัดด้านความเชื่อทางศาสนา เนื่องจากแนวคิดธรรมราชาเป็นส่วนหนึ่งของแนวคิดทางการเมืองในพุทธปรัชญา อาจเป็นเงื่อนไขให้คนต่างศาสนาไม่ยอมรับแนวคิดแบบธรรมราชา ดังกล่าวได้ เพราะผู้นับถือศาสนาอื่นมีความเชื่ออย่างแนบแน่นในคำสอนแห่งศาสนาที่ตนนับถือ เงื่อนไขด้านศรัทธาจึงเป็นตัวแปรให้ศาสนิกในศาสนาอื่นไม่สนใจ และไม่นำแนวคิดผู้ปกครองแบบธรรมราชาไปปฏิบัติ ความเชื่อหรือศรัทธาจึงเป็นข้อจำกัดหรือเป็นเครื่องปิดกั้นอย่างหนึ่งในการแสวงหาโลกทัศน์ทางความคิด

(๔) กระแสนิยมระบอบประชาธิปไตย กล่าวคือ ความเปลี่ยนแปลงทางสังคม และระบอบการปกครองปัจจุบันนั้น โดยทั่วไปเชื่อว่า ระบอบการปกครองที่ดีเป็นที่ยอมรับของคนส่วนมาก คือระบอบประชาธิปไตย โดยเชื่อว่าเป็นระบอบที่มีโครงสร้างการปกครองที่ชัดเจนทั้งด้านการบริหาร นิติบัญญัติ และตุลาการ มีอุดมการณ์ทางการเมืองที่ว่า “อำนาจอธิปไตยเป็นของประชาชน” ส่วนแนวคิดธรรมราชา ผู้ปกครองและผู้ถูกปกครอง ต้องอยู่ภายใต้หลักธรรมาธิปไตย หรือ “ทุกคนต้องมีหลักธรรมาธิปไตยเป็นอำนาจ” หลักธรรมาธิปไตยหรืออำนาจแห่งธรรมอาจจะสวนทางกับกิเลสหรืออารมณ์ ความคิดฝ่ายต่ำที่มีอยู่ในใจของมนุษย์ จึงยากที่จะเกิดระบอบธรรมรัฐขึ้นได้

๕. แนวคิดแบบธรรมราชามีระบบตรวจสอบคุณธรรม จริยธรรมส่วนตัวของผู้ปกครองและคุณธรรมจริยธรรมในการบริหารบ้านเมืองค่อนข้างจะสูง เมื่อไม่ปฏิบัติตามคุณธรรมที่ทำให้เป็นธรรม-

ราชา ก็จะหมดสถานะความเป็นธรรมราชาโดยกฎแห่งธรรม จึงเป็นไปได้ยากที่ระบบการเมืองในปัจจุบันที่เน้นการครองอำนาจไว้เพื่อแสวงหาและใช้ประโยชน์ทางวัตถุให้ได้มากที่สุด จะหันมาใช้แนวทางการปกครองแบบธรรมราชาที่เน้นอำนาจแห่งธรรม ที่ใช้วิถีชีวิตสวนกระแสโลกอย่างปัจจุบัน เช่น ผู้ปกครองแบบธรรมราชาในบางวันต้องประพาศสวนกระแสโลกโดยการรักษาศีล ๘ เป็นต้น โดยใช้ชีวิตสันโดษ มีการควบคุมบังคับตนเองด้วยการมีสติสัมปชัญญะอยู่อย่างไม่หวั่นไหวและฝึกใจให้เข้มแข็ง ทนต่ออารมณ์ยั่วเย้าทางกามารมณ์หรือความสุขที่เกิดจากประสาทสัมผัสต่างๆ ซึ่งจะแตกต่างจากวิถีชีวิตของผู้ปกครองในโลกปัจจุบันที่ต้องอยู่บนความหวั่นไหว แสดงอำนาจทางเศรษฐกิจแบบทุนนิยม อำนาจด้านอาวุธสงครามทั้งในฐานะเป็นสมบัติส่วนตัวและในฐานะความเป็นรัฐที่ตนครองอำนาจอยู่

๖. ผู้ปกครองแบบธรรมราชาที่เป็นตัวอย่างหรือเป็นข้อเท็จจริงในสังคมการเมือง ยังปรากฏต่อชาวโลกเป็นจำนวนน้อย จึงเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ผู้ปกครองทั่วไปให้ความสนใจน้อยที่จะถืออุดมคติแบบธรรมราชาเป็นแนวทางในการปกครอง และยังไม่มีสังคมการเมืองที่ยกย่องหรือแสดงตัวอย่างผู้ปกครองแบบธรรมราชาให้เป็นรูปธรรมอย่างชัดเจนหรือให้เกิดความแพร่หลาย

จากที่ได้อธิบายมา แนวคิดธรรมราชาจะเกิดขึ้นได้ในสังคมจึงขึ้นอยู่กับผู้ปกครองและผู้ใต้ปกครองกล่าวคือ ผู้ปกครองมีศักยภาพทางปัญญาในการพัฒนาตนเองให้เข้าสู่แนวคิดธรรมราชาหรือการปกครองแบบธรรมราชาและปฏิบัติตามภาวะผู้นำแบบธรรมราชาได้อย่างสมบูรณ์ ส่วนประชาชนหรือผู้ใต้ปกครองในรัฐนั้นก็ต้องมีศักยภาพในการเรียนรู้ ยอมรับและปฏิบัติตามกติกาการอยู่ร่วมกันในสังคมแบบธรรมราชาหรือสังคมแบบธรรมรัฐ

แม้แนวคิดธรรมราชาจะเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้ยากในปัจจุบัน เพราะสมัยนี้มีความแตกต่างจากยุคอินเดียโบราณและยุคพุทธกาล แต่สาระที่เป็นแก่นแท้ที่ทำให้ทุกคนเป็นธรรมราชา คือ “ธรรม” ซึ่งเป็นหลักการสากล เมื่อทุกคนประพฤติตามธรรมก็จะเป็นคนดีมีความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ มีความเจริญทั้งด้านกายวาจาและใจเสมอ คนดีก็ยังเป็นที่ต้องการของทุกสังคม ดังนั้น คุณธรรมที่เป็นเครื่องชี้วัดความเป็นธรรมราชายังมีคุณค่าต่อมนุษย์ในทุกยุคสมัยและทุกระบบการปกครอง ผู้นำทางการเมืองจึงควรจัดระบบความคิดแบบธรรมราชา และพัฒนาเป็นแนวคิดทางการเมืองให้สามารถนำไปปฏิบัติได้ในสังคมอย่างมีประสิทธิภาพ และร่วมมือปฏิบัติกันอย่างจริงจัง